

De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221.

AF

HAL KOCH

Indledning.

De danske Middelalderklostres Historie er ikke skrevet siden Daugaard i 1830 udgav sin fortjenstfulde Bog Om de danske Klostre i Middelalderen. Enkelte Ordener er siden blevet behandlet i Monografier¹, og spredte Bidrag er givet navnlig af C. Neergaard i Kirkehistoriske Samlinger og af andre i forskellige historiske Amtsforeningers Aarsskrifter. Et Tilløb — men ogsaa kun et svagt Tilløb — til en mere samlende Fremstilling foreligger i Hertzsprungs Afhandling i Historisk Tidsskrift². Naar en saa nærliggende Opgave som at behandle de danske Klostres Historie — et Emne, der maatte interessere baade almindelige Historikere og Kirke-, Rets-, Kunst-³ og Landbrugshistorikere — ikke har fristet nogen i den lange Tid, der er gaaet, siden Daugaards nu ganske forældede Værk fremkom, hænger det sikkert sammen med Materialets Beskaffenhed. Kilderne er saa spredte og tilfældige, at det meget

¹ Lindbæk og Stemann: De danske Helligaandsklostre, 1906, Lindbæk: De danske Franciskanerklostre, 1914.

² Hist. Tidsskr. 7. R. V, p. 299—364.

³ Klostrenes Kunsthistorie er udførligt behandlet i Vilh. Lorenzens store Værk (hidtil I—X), hvis Indledninger ofte giver værdifulde Bidrag ogsaa til Klostrenes almindelige Historie.

maa betvivles, om det overhovedet lader sig gøre at give en blot nogenlunde fyldestgørende Fremstilling af Klostrenes Oprindelse, Udvikling og Betydning, for slet ikke at tale om det indre Liv i Munke- og Nonnesamfundene. Om det store, alt overvejende Flertal af Klostrene ved vi næsten intet, idet alt Materialet — i hvert Fald fra den ældre Tid — er forsvundet. Hvad der er tilbage, er i alt væsentligt de lidet talende Bygningsrester og en Række Diplomer, der i Hovedsagen samler sig om nogle faa Stiftelser. Men selv om dette diplomatariske Materiale er overordentlig magert, foreligger det jo dog og har Krav paa en Bearbejdelse og Tydning. En saadan sammenfattende Bearbejdelse er det, der nedenfor skal forsøges, idet jeg dog holder mig til den Side af Klostrenes Liv, som bedst belyses gennem det foreliggende Materiale: deres retslige Stilling indenfor Kirken og det verdslige Samfund, d. v. s. deres Forhold til Kurien, Stiftsbiskoppen, Sognet, Ordensorganisationen, Kongen og Stormændene¹.

Det Materiale, der behandles, er, som allerede sagt, ikke særlig omfangsrigt, men efterhaanden som man søger at bearbejde det, opdager man, hvor store Krav det stiller til den, der vil forstaa det. Her gælder det tydeligere end maaske paa noget andet Omraade indenfor dansk Middelalders Kirkehistorie, at et nøje Kendskab til Forholdene ude i Europa er en nødvendig Forudsætning for at tolke de danske Kilder; læser man vore Diplomer — det være sig nu de pavelige, biskoppelige eller kongelige — uden at kende de tilsvarende Forhold i andre Lande, hvor Materialet er rigere, vil Dokumenterne forblive døde Formler, der ikke siger os stort, hvorimod smaa og tilsyneladende uvæsentlige Vendinger, naar de læses i Lyset af de almene europæiske Forhold, kan bringes til at tale det samme Sprog til os, som de engang talte til deres Samtid. Derfor vil ogsaa hvert enkelt Spørgsmaals Behandling blive indledet med en kort Oversigt over tilsvarende Forhold i det almindelige europæiske Kirkeliv.

¹ Disse Spørgsmaal er aldrig blevet taget op siden Daugaards Værk. Selv Poul Norlunds Afhandling om Sorø Kloster og dets Gods (i Sorobogen) lader dem i alt væsentligt ligge. Enkeltheder finder man naturligvis behandlet spredt hos Helveg, Olrik, L. Weibull o. a.

Man løber ganske vist derved den Fare at generalisere for meget, at læse mere ind i de danske Diplomer end berettiget er; det gælder at være paa Vagt og at gøre sig klart, at den Mulighed altid foreligger, at de danske Forhold har stillet sig anderledes end tilsvarende udenlandske. Men selv om saa er, vil man dog ikke kunne undvære det meget vigtige Bidrag til en Tolkning, som Udlandets Materiale giver¹.

Der er imidlertid endnu en Vanskelighed at nævne ved vort danske Materiale: den diplomatariske. Er alle Diplomer ægte? Er nogle af dem muligvis rene Forfalskninger eller eventuelt senere omarbejdede? Vi ved, at f. Eks. de tyske Klostre i vid Udstrækning benyttede sig af Falsifikationer i Kampen for deres Rettigheder². Har noget lignende fundet Sted herhjemme?

¹ Det er mest praktisk her at give en samlet Fortegnelse over den udenlandske Litteratur, som — bortset fra Kildepublikationerne — særlig ligger til Grund for nedenstaaende Undersøgelse: F. Winter: Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschland I, 1868, Ph. Schneider: Die bischöflichen Domkapitel, 1885, E. Sackur: Die Cluniacenser, I—II, 1892—94, Schäfer: Pfarrkirche und Stift (Kirchenrechtl. Abh. H. 3, 1903), G. Schreiber: Kurie und Kloster im 12 Jahrh. I—II, 1910, O. Lerche: Die Privilegierung der deutsch. Kirche bis auf Gregor VII (Arch. f. Urkundenforsch. III, 1910, p. 125—232), C. Korbe: Die Stellung Papst Urbans II u. Papst Paschalis II zu d. Klöstern, Diss. Greifsw. 1910, E. Stengel: Diplomatie der deutschen Immunitätsprivilegien 1910, Hirsch: Studien über die Privilegien süddeutscher Klöster (Mitt. d. Inst. f. oesterr. Gesch. Ergnzb. VII, p. 471—613), samme: Die Klosterimmunität seit der Investiturstreit, 1913, Hoffmann: Die Stellungnahme der Cisterzienser z. kirchl. Zehntrecht im 12 Jahrh. (Stud. u. Mitt. zu Gesch. d. Benediktinerordens, Bd. XXXIII, p. 421—49), A. Waas: Vogtei u. Bede in der deutsch. Kaiserzeit I—II, 1919—23 (Arb. zu deutsch. Rechts- u. Verfass. gesch. H. 1 og 5), C. Wilkes: Die Cistercienserabtei Himmerode im 12 u. 13 Jahrh. (Beitr. z. Gesch. d. alt. Möncht. u. d. Benedikt. ord. H. 12, 1924), Georg Rathgen: Unters. über die eigenkirchenr. Elemente der Klöster u. Stiftsvogtei (Zeitschr. d. Sav. Stift. kan. Abt. 17, p. 1—152, 1928), Leo Santifaller: Papsturk. f. Domkapitel (Festschrift til Brackmann 1932), Cheney: Episcopal visitation of monasteries in the 13th century, 1931. Hertil kommer Werminghoffs Verfass. gesch. d. deutsch. Kirche i Meisters Grundriss, 1907, samt Hinschius: Kirchenr. d. Katholiken u. Protest. I—VI og Stutz' Kirkeret i Holtzendorff-Köhlers Encyclopädie d. Rechtswissensch., 1914.

² Se særlig Hirsch: Studien.

Og dertil kommer alle de Spørgsmaal, som Diplomernes Form rejser. Hvorfra er Paavirkningen kommet? Efterligner man det kejserlige og pavelige Kancelli? Er Biskoppernes Privilegier i formel Henseende paavirket fra Udlandet og i saa Fald hvorfra? Har de biskoppelige Kancellier paavirket Kongens eller omvendt¹? Paa dette Punkt har jeg imidlertid maattet give op, da jeg ikke sidder inde med den tilstrækkelige diplomatariske Viden til at udtale mig om saadanne Ting. Og selv om en diplomatarisk Gennemarbejdelse af hele Materialet rimeligvis vilde bringe adskillige Enkeltheder i et klarere Lys, tror jeg dog ikke, at den paa væsentlige Punkter vilde kunne ændre noget i de Resultater, som nedenfor skal fremsættes.

Med Hensyn til Periodens Afgrænsning (afsluttet ved Tiggermunkenes Komme til Landet) skal jeg blot bemærke, at dette selvfølgelig ikke betyder, at jeg ikke i stor Udstrækning har draget senere Forhold med i Betragtning — hvor Kildematerialet er saa spinkelt, maa man ofte slutte tilbage fra langt senere Forhold — men paa den anden Side vilde Opgaven let blive for uoverskuelig, om jeg havde søgt straks at inddrage hele Middelalderen i min Undersøgelse; dertil kommer, at Undersøgelsen ikke er foretaget med en dansk Klosterhistorie for Øje, men derimod som et Bidrag til at belyse den danske Kirkes Historie i 11. og 12. Aarh., den Periode, som staar i den gregorianske Vækkelses Tegn. Jeg haaber, at der gennem nedenstaaende maa kastes nyt Lys over denne den danske Kirkes egentlig grundlæggende Tid.

I. Oversigt over danske Klosterstiftelser.

Inden vi tager selve Problemerne op, vil det være nyttigt at give en Oversigt over de Klostre, det drejer sig om. Dels vil Læseren derigennem faa en Forestilling om, hvor stor en Rolle Klostrene maa have spillet indenfor Kirken (ellers vilde de

¹ Det maa meget beklages, at ingen har fortsat de Undersøgelser, som Köcher i sin Tid paabegyndte i Scandia (II, p. 65—79): Absalons Brev til Roskilde Mariekloster.

næppe have været saa talrige), dels vil man derved ogsaa — og det bør ikke glemmes — faa understreget, hvor spinkelt Materialet er. Medens Klostrene ialt udgør henved 60, er det kun fra en lille halv Snes, at diplomatarisk Materiale af Betydning er bevaret. En Fortegnelse over samtlige danske Middelalderklostre blev i sin Tid givet i dette Tidsskrift af Hertzprung (se ovf. p. 511), men dels afviger nedenstaaende Liste i en Række Enkeltheder fra H.s, dels er den ordnet saaledes, at visse Ejendommeligheder bedre kommer til deres Ret.

c. 1066—1103.

Mandsklostre.

Dalby: (Kanniksamfund?), senere Augustinere	c. 1066
Lund: Kanniksamfund	c. 1085
Roskilde: Kanniksamfund	f. 1088
Allehelgen (Lund): Cluniacenserkloster	f. 1089
S. Michael (Slesvig): Cluniasensere (Dobbeltkloster?)	?
Viborg: Kanniksamfund, senere Augustinere	?
Odense: Benediktinere	c. 1100

Resultat: 4 Kanniksamfund, hvoraf de to (dog formodentlig først i den følgende Periode) ændres til Augustinere, 2 Cluniacenserklostre (hvoraf det ene muligvis er et Dobbeltkloster), 1 Benediktinerkloster.

1103—37.

Mandsklostre.

Næstved: Benediktinere	1135
Ringsted: Benediktinere	c. 1135
Eskilsø: Kanniksamfund, senere Victorinere	f. 1143
Vestervig: (Kanniksamfund?), senere Augustinere . .	?
Veng: Benediktinere	?
Kalvø: Benediktinere	?
Sem: Benediktinere (Dobbeltkloster?)	?

Nonneklostre.

Aalborg: Benediktinere	?
----------------------------------	---

Resultat: 2 Kanniksamfund, hvoraf det ene bliver til Augustinere og det andet (i den følgende Periode) til Victorinere, 5 Benediktinerklostre, hvoraf et muligvis er et Dobbeltkloster og

hvoraf de 3 muligvis stammer fra en tidligere Periode. 1 Benediktinernonnekloster, der dog muligvis først stammer fra den følgende Periode.

1137—77.

Mandsklostre.

Essenbæk: Benediktinere.....	c. 1140
Herresvad: Cisterciensere.....	1144
Ribe: Kanniksamfund.....	1145
Sorø: Benediktinere, senere Cisterciensere.....	1145—50
Esrom: Benediktinere, senere Cisterciensere.....	f. 1149
Tommarp: Præmonstratensere.....	f. 1155
Vor Frelser (Lund): Præmonstratensere.....	f. 1165
Vitskøl: Cisterciensere.....	1158
Tviis: Cisterciensere.....	1163
Asserbo: Chartreusere.....	c. 1164
Øm: Cisterciensere.....	1165—72
Holme: Cisterciensere.....	1172
Øvith: Præmonstratensere.....	f. 1177
Vä, senere Beckaskog: Præmonstratensere.....	f. 1177
Løgum: Cisterciensere.....	f. 1171
Grinderslev: Augustinere.....	f. 1176
Antvorskov: Johanniter.....	f. 1181
Børglum: (Kanniksamf.?), senere Præmonstratensere	?
Voer: Cluniacensere(?).....	?

Nonneklostre.

Maria og S. Peder (Lund): Benediktinere.....	c. 1145
Bosjö: Benediktinere.....	c. 1150—60
Roskilde: Benediktinere, senere Cisterciensere.....	c. 1160—70
Ribe: Benediktinere.....	c. 1170
Randers: Benediktinere.....	f. 1170
Ø: Benediktinere.....	f. 1177(?)
Odense, Dalum: Benediktinere.....	f. 1181
Asmild: Augustinere.....	c. 1170—75
Viborg: Augustinere.....	f. 1200(?)
Slangerup: Benediktinere(?).....	f. 1200
Ring: Benediktinere.....	?
Vejerslev: Benediktinere.....	?
Borringe: Benediktinere.....	?
Gudum: Benediktinere.....	?
Sebber: Benediktinere.....	?
Stubber: Benediktinere.....	?

Ørslev: Benediktinere	?
Vissing: Benediktinere	?

Resultat: 2 Kanniksamfund, af hvilket det enes Oprindelse er usikker; det bliver (formentlig i næste Periode) Præmonstratensere, 3 Benediktinerklostre, hvoraf de to bliver Cisterciensere, 1 Cluniacenser-, der er ganske usikkert, 1 Chartreuser-, der straks forsvinder, 1 Augustiner-, 1 Johanniter-, 8 Cistercienser- og 4 Præmonstratenserklostre. Desuden 16 Benediktinernonneklostre, hvoraf et bliver til Cisterciensernonner, og hvoraf det er ganske usikkert om de 10 virkelig tilhører denne Periode, eller eventuelt den følgende, og 2 Augustinernonneklostre, hvoraf det ene muligvis tilhører den følgende Periode.

1177—1221.

Mandsklostre.

Guldholm, senere Ry (S. Michael): Cisterciensere . .	c. 1191
Aas: Cisterciensere	1194
Slesvig: Kanniksamfund	?
Aarhus: Kanniksamfund	c. 1200
København: Kanniksamfund	f. 1214

Nonneklostre.

Slesvig (S. Mikael?): Benediktinere	c. 1190
Vrejlev: Præmonstratensere	c. 1215

Resultat: 2 Cistercienserklostre, af hvilket det ene er en Fortsættelse af et Cluniacenser, 3 Kanniksamfund, af hvilke Slesvig muligvis tilhører den forrige Periode, samt 2 Nonneklostre, hvoraf det ene er usikkert; det er dog rimeligt, at dette Tal burde forøges med en Del af de i forrige Periode anførte Nonneklostre.

Ovenstaaende Klosterfortegnelse har for det første draget Kanniksamfundene (Domkapitlerne) med ind i Betragtningen, da der endnu paa denne Tid vanskelig kan skelnes mellem Klostre og Kannikkapitler — flere gaar over fra det sidste til det første — og da desuden de to Slags Institutioner i retslig Henseende indtager en i alt væsentligt ensartet Stilling. Dernæst er Nonnesamfundene opført særskilt, dels fordi de spiller en betydelig mindre Rolle end Mandsklostrene, dels fordi de er saa usikre baade i kronologisk og retslig Henseende. Naar vi betragter

Resultaterne af Opstillingen og ser bort fra Nonneklostrene, viser det sig for det første, at Benediktinerne og i det væsentlige ogsaa Augustinerne tilhører 12. Aarh.s første Halvdel, medens det fra 1144 er de nye Reformordener, Cistercienserne og Præmonstratenserne (de sidste dog kun i Lund Stift, se ndf. p. 526.2), der dominerer. Men tillige viser Listen det paafaldende, at der i Perioden 1137—77 grundlægges i hvert Fald lige saa mange Mandsklostre som i de tre andre Perioder tilsammen (115 Aar), samt at den sidste lange Periode fra 1177—1221 betegner en saa godt som fuldstændig Standsning i Grundlæggelsen af Klostre. Dette Forhold er velegnet til at belyse, hvornaar det egentlige Opsving i den danske Kirke er foregaaet: det sætter ind lige i Slutningen af 11. Aarh. og det kulminerer under Eskils 40-aarige Bispetid. Ham er det, der staar bag ved Indførelsen af de nye Munkeordener, — som i det hele taget en nøjere Undersøgelse overalt viser hen til ham som den Mand, der har reformeret den danske Kirke i gregoriansk Aand og derved gjort den til et fuldgyldigt og med Udlandet ensartet Led af den store internationale Kirkeinstitution¹.

Kun fra et Mindretal af disse Klostre er der, som sagt, bevaret diplomatarisk Materiale; heldigvis er dog de forskellige Arter af Klostre saa nogenlunde repræsenteret (bortset fra Nonneklostrene); bedst staar det til for Cistercienserne, hvor vi har større Brevsamlinger fra Esrom, Sorø, Løgum, Vitskøl og Øm; for Benediktinernes Vedkommende har vi adskillige Breve fra Odense og Ringsted og enkelte i Afskrift eller Regest fra Næstved; Kannikordenerne repræsenteres ved talrige i Afskrift eller Regest bevarede Breve fra Viborg samt Ebelholts Brevbog. Om de verdslige Kapitler, Lund, Ribe og Aarhus ved vi forholdsvis god Besked. Daarligst stiller det sig med Præmonstratenserne, for hvem hele Materialet fra vor Periode indskrænker sig til et Par Breve til Tommarp samt nogle Regester fra Vä. Alt i alt vilde

¹ cf. Cod. Esrom Nr. 80: Notum esse volumus, quanta sollicitudine et industria satagebamus per omnes Danie terminos religionem Christianam et cultum diuine maiestatis dilatari. Quam ob rem de diversis ordinibus fideles collectos per predictae regionis partes passim ordinavimus.

jeg mene, at dette Materiale vel ikke er tilstrækkeligt til at give os udtømmende Besked om Enkeltheder i de danske Klostres retslige Stilling og navnlig ikke til at sige os, om Retsreglerne altid er blevet overholdt — hvad man jo vil være tilbøjelig til at antage ikke har været Tilfældet — men det er dog nok til at vise Hovedretningslinierne og til at godtgøre, at Danmark nu følger Trop med Udlandet, og at den internationale Kirkeret netop igennem Klostrenes Retsproblemer trænger ind og gør sig til Herre her i Landet. Selv om den saa ikke altid er blevet respekteret, har dog den principielle Anerkendelse sin store Interesse til Belysning af Tidens Mentalitet. Men for adskillige Klostres Vedkommende viser det sig ogsaa, at vi kan komme videre end til de store Linier; rundt om kan vi i Detailler følge Munkenes Kamp for det, de betragtede som deres Ret, og som er et nødvendigt Led i Kirkens Frihed. Dette skulde de følgende Sider forhaabentlig godtgøre, idet de først belyser Klostrenes Stilling indenfor Kirken — hvad der ifølge Materialets Beskaffenhed maa blive det udførligste Afsnit — og dernæst indenfor det verdslige Samfund.

II. Kloster og Kurie.

Allerede indenfor Oldkirken var Munkesamfundenes Stilling i den almindelige kirkelige Organisation blevet et Problem, der ofte kunde antage farlige Former. Den Løsning, man almindeligvis finder, og som kommer til Orde paa Synoden i Chalcedon (451), er den, at man lægger Klostrene ind under den stedlige Biskops (ordinarius') Jurisdiktion. Heri ændrer Benedikts berømte Regel intet, idet den væsentlig begrænser sig til Klosterets interne Forhold. Paa germansk Grund ændres Munkesamfundenes retslige Stilling i væsentlig Grad gennem de nye germanske Retsbegreber, hvorved ordinarius' Indflydelse træder i Baggrunden for den verdslige Ejers eller Grundlægger¹. Dette kommer imidlertid navnlig til at berøre Klostrenes Forhold til

¹ Se herom ndf. p. 565 ff. Afgørende er Ulrich Stutz' berømte Bog: *Gesch. d. kirchl. Benefizialwesens*, I, 1895.

den verdslige Magt. Her interesserer en anden Udviklingslinie os mere. I 7. og 8. Aarh. ser vi, at adskillige Klostre for at betrygge deres Tilværelse saavel overfor Biskoppen som overfor de verdslige Stormænd, vender sig direkte til Paven for at blive taget i Værn af denne; de ældste og vigtigste Eksempler er Bobbio 628 og Fulda 751, der ligefrem eximeres den stedlige Biskop¹. En Række Klostre overgives i den følgende Tid ligefrem i paveligt Eje; herved opstaar de saakaldte pavelige »Eigenklöster«², som vi dog ikke skal behandle nærmere, da de væsentlig tilhører den ældre Middelalder, og da der ikke synes at have været saadanne Klostre i Danmark. Vigtig er derimod selve det pavelige Værn (»Schutz«, »protectio«), idet det i de følgende Aarhundreder bliver mere og mere almindeligt, at samtlige Klostre søger og faar dette — »sub beati Petri et nostra protectione suscipimus« er den pavelige Formel — og i det 12. Aarh. har det sikkert været Normen, at ethvert Kloster skaffede sig et saadant Værnebrev. Men denne protectio har ikke altid samme Betydning; undertiden betegner den blot en Bekræftelse paa Klosterets som oftest i Diplomet nævnte Besiddelser og Rettigheder, som Paven sætter sin Autoritet ind paa at faa respekteret; i andre Breve betegner det pavelige Værn tillige en Fritagelse fra Stiftsbiskoppens Myndighed, saaledes at Klosteret staar direkte under Rom som eneste kirkelige Autoritet eller, for Kongregationsklostrenes Vedkommende, under deres Orden og Rom. Vi staar

¹ Bobbios Privilegium bliver grundlæggende i Klostrenes Forfatningshistorie, da Formularen optages i Liber diurnus, se herom Caspar: Gesch. d. Papsttums II, p. 525. I Fuldas Privilegium forekommer det vigtige Udtryk »immunitas ab introitu episcoporum« (se Werminghoff, p. 21). Det pavelige Værn har saa at sige to Sider: dels er det en Parallel til det kejserlige Værn og den kejserlige Immunitet, og som saadan bliver det Indledning til en lang og vanskelig erkendelig Udvikling i Tyskland, en Udvikling, som vi her i det væsentlige kan lade ude af Betragtning, dels er det rettet imod ordinarius' Magt, og det er den Side af Sagen, som interesserer os. Der gaar en lige Linie fra disse ældste Privilegier til den senere Sondring mellem eximerede og ikke eximerede Klostre.

² Om Betimeligheden af denne Benævnelse har der været Uenighed (se Schreiber I, p. 9—26, Hirsch: Klosterimmunität, p. 37 ff. og Brackmann, Gött. Gel. Anz. 1913 p. 279).

her overfor den netop i 12. Aarhundrede meget vigtige Forskel mellem eximerede og ikke exemte Klostre. Eximeret er ethvert Kloster, som er unddraget ordinarius' Jurisdiktion. Der er ogsaa andre Tegn paa Exemptionen, men dette er det vigtigste. Eximeret kan i og for sig ethvert Kloster blive uden Hensyn til hvilken Orden det tilhører, men der gives dog temmelig tydelige Retningslinier: Exemption tildeles adskillige Benediktinerklostre og en stor Del af de cluniacensiske; ligeledes er — efter kort Tids Forløb — Hovedmassen af Cistercienserklostrene exemte. Derimod er Augustinerne og Præmonstratenserne paa Grund af deres nære Tilknytning til Stiftets kirkelige Arbejde som Regel ikke undraget Biskoppens Myndighed¹. Til Tegn paa deres Frihed (*ad indicium libertatis*) i Modsætning til *ad indicium protectionis*) betalte de eximerede Klostre en aarlig Afgift til Pavestolen; Cistercienserne var dog fritaget herfor.

Naar vi ud fra denne Oversigt vender os til de danske Klostre, ser vi, at allerede Pachalis II tager St. Knudsbrødrenes Kloster i Odense i sin Beskyttelse². Brevet, der er rettet til Biskop Hubald, siger, at Paven paa Biskoppens og Kongens Opfordring med apostolsk Autoritet har bekræftet Klosteret³; det hedder yderligere, at hverken Kongen eller Biskoppen eller nogen anden kirkelig Autoritet kan fjerne en Broder fra Klosteret eller gribe ind i dets interne Forhold. I øvrigt er St. Knudsbrødrenes Forhold alt andet end gennemsigtige; der synes at have været Strid dels med Gejstligheden ved den gamle St. Albani Kirke⁴, dels med Biskoppen; dette sidste fremgaar af en Vending i det Brev, Klosteret modtog fra Synoden i Lund 1139, som straks

¹ Jeg forbigaar her naturligvis de Ordener, som slet ikke fandtes i Danmark (f. Eks. de i forfatningsmæssig Henseende saa interessante Tempelherrer), eller som indenfor vor Periode ikke spillede nogen nævneværdig Rolle (Johannitterne og Chartreuserne).

² Rep. 2.

³ Man har sikkert Lov til at gaa ud fra, at der har eksisteret et virkeligt til Klosteret rettet Værnebrev; i den Retning peger ogsaa Eskils Omtale 1171 (Rep. 27) af Paschalis II.s Bekræftelsesbrev.

⁴ Thorkelin I, p. 247, Rep. ud. 6.

skal omtales; det hedder: ingen maa volde Klosteret nogen Forstyrrelse »his exceptis quae pro tenore concordiae episcopus recepit communi consensu tempore et consilio gloriosi regis Nicholai«. Imidlertid maa man være naaet til en modus vivendi, hvorved Klosteret yderligere frigøres for Biskoppen og samtidig anerkendes som Domkapitel; dette er Hovedsagen i det nævnte Brev fra Synoden i 1139¹, hvor det udtrykkelig siges, at Biskoppen ikke maa gribe straffende ind overfor Munkene, med mindre han er tilkaldt af Prioren (»delicta fratrum non emendet episcopus nisi...«). Det nye Kapitel synes saaledes i vid Udstrækning at være eximeret Biskoppens Magt; ganske vist har vi fra omtrent samme Tid et Brev fra Biskop Ricolf af Odense til Moderklosteret i Evesham, hvor det siges, at Priorvalget skal foretages af hele Kapitlet »astipulantibus rege et episcopo«², men selv denne Rest af biskoppelig Indflydelse synes siden at være opgivet (se ndf. p. 533). Og Eskils Brev fra 1171, som i anden Sammenhæng skal omtales udførligt, viser, at Klosteret har en vidtgaende Exemption navnlig i jurisdiktionel Henseende. Al Tvivl maa vige, naar vi endelig ser Alexander III.s Privilegium fra 1180³; det indeholder væsentlig de samme Bestemmelser som Eskils Brev fra 1171, men i den afsluttende Godsbekræftelse tilføjes Formlen for det pavelige Forbehold: »salva sedis apostolicae auctoritate«⁴, ikke den længere Formel: »salva sedis apostolicae auctoritate et dioecesani episcopi canonica iustitia«. Disse Formler er i Løbet af 12. Aarh. saaledes fastlagt i Brugen, at den første kun an-

¹ Thorkelin I, p. 245, Rep. 9.

² Bedst trykt i Schr. d. Vereins f. Schlesw. holst. Kirchengesch. II, 9, p. 61.

³ Trykt i Repertoriets ud. 27, hvor Erslev vakler mellem Alexander III og IV, samt i Bullariet Nr. 314 (henf. til Innocents IV); Brackmann har dateret Privilegiet med en meget høj Grad af Sikkerhed til 21. Oktober 1180 (Nachr. d. Gött. Ges. d. W. 1904, p. 98, 1); alene Ligheden med Eskils Brev af 1171 gør det iøvrigt meget usandsynligt, at det skulde stamme fra en væsentlig senere Tid.

⁴ Ingen af de danske Tryk har den fulde Formel, men nøjes med et etc. Derimod har Langebeks Afskrift (i Dipl. under 1255 — ikke som iflg. Bullariet under 1285) tydelig den korte Formel skrevet fuldt ud.

vendes ved exemte Klostre, den anden ved de Klostre, der er Biskoppen undergivet. Her som paa andre Punkter betegner Alexander III Afslutningen: paa hans Tid maa den korte Salva-Formel siges at give en høj Grad af Sandsynlighed for, at det paa-gældende Kloster virkelig er eximeret¹. En saadan Stilling hørte for Domkapitler til Sjældenhederne, men kan ikke siges at være uden Analogi². Exemtionen betød dog for Odenses Vedkommende ikke en direkte Understilling under Pavestolen, men havde en helt anden Forklaring: Klosteret betragtedes vedblivende som en cella fra Evesham, der selv hørte til de eximerede Klostre, og i saa Henseende fulgte Datterklosteret med. Man faar unægtelig ogsaa et Indtryk af, at man fra Odenses Side ikke har været ked af denne Afhængighed af det fjerne Moderkloster, som skabte Frihed overfor den lokale Biskop. At vi her staar ved Forklaringen paa dette Kapitels Særstilling fremgaar ogsaa af Alexanders Bekræftelse paa Eveshams Besiddelse af Prioratet i Odense 27-2-1179(?)³. Man kan altsaa ikke tale om et virkelig »romersk« Kloster, der er traderet Paven, og vi hører derfor heller intet om, at der betales en »Zins« til Pavestolen. Hele Forholdet faar væsentlig Betydning for Klosterets Stilling til ordinarius, og vi skal derfor senere vende tilbage til det.

Helt anderledes stiller Forholdene sig i de to andre Benediktinerklostre, hvor vi har Privilegier bevaret, i Næstved og Ringsted. I Næstved hedder det allerede i Grundlæggelsesbrevet

¹ Se herom Schreiber I, p. 63. Brackmann (Gött. Gel. Anz. 1913 p. 284) advarer dog mod at stole for sikkert paa dette Kriterium. Denne Regel viser sig imidlertid at være overholdt for de andre danske Privilegier. Sikrest er man for Klostrenes Vedkommende, noget mindre er Sikkerheden for Domkapitler, hvor den korte Formel i øvrigt kun forekommer uhyre sjældent (se Santifaller: p. 118,4) og undertiden veksler med det dobbelte Forbehold. I Odense møder vi det dobbelte Forbehold i Bull. Nr. 205 og Nr. 246; om det tyder paa en stigende Afhængighed af Biskoppen i 13. Aarh. tør jeg ikke udtale mig om.

² Hinschius II, p. 143ff. anfører flere Paralleltilfælde (navnlig 146,7); Santifaller er utvivlsomt for kategorisk i sin Benægtelse af, at der skulde have været Kapitler med juridisk Exemtation (anf. Skr. p. 119).

³ Schr. d. Vereins f. schlesw. holst. Kirchengesch. II, 9, p. 64.

(udstedt af Eskil): »salva in omnibus episcopali reverentia«, og Klosteret underlægges udtrykkeligt Stiftsbiskoppen og ham alene¹. Ringsted bliver vel af Innocents II taget »sub b. Petri et nostra protectione«, men i Godsbekræftelsen tilføjes »salva iustitia canonica et reverentia dioecesani episcopi«². Om de øvrige Benediktinerklostre har vi ingen Oplysninger — udover dem, som ligger i Biskoppernes Dispositioner over dem (ndf. p.531), — men naar saa mægtige Stiftelser som Næstved og navnlig Ringsted ikke har opnaaet Exemtion, kan vi sikkert gaa ud fra, at Odense har været ene om denne Ret, som det udelukkende har opnaaet gennem sit Forhold til Evesham.

For Augustinerklostrenes Vedkommende har vi Efterretninger fra Viborg og Ebelholt. 1169 skriver Alexander III til Viborg-Kannikerne: sub b. Petri et nostra protectione recipimus et presentis scripti privilegio communimus³, og træffer samtidig paa en Række Punkter Bestemmelser om Forholdet mellem Biskop og Konvent, i hvilke meget tyder paa, at der har været Stridigheder, og at Paven i det væsentlige har taget Kannikernes Parti⁴; dog ender Brevet med »salva sedis apostolicae auctoritate et episcopi canonica iustitia«, og dette gentages i Clemens III.s Privilegium af 1188⁵. At Ebelholt nøje er undergivet Biskoppen i Roskilde, fremgaar alene af hele dets Forhold til Absalon, men ogsaa her tilføjes — til al Tydelighed — Biskoppens Ret i Salva-Formlen⁶. Dette er kun som man maatte vente det, naar Talen er om Augustinerkonventer. Vel finder man i Udlandet isolerede Eksempler paa, at ogsaa disse eximeres, men dette er noget ekstraordinært, og man kan sikkert roligt gaa ud fra, at vore andre Konventer i denne Henseende har været stillet som Viborg og Ebelholt.

¹ Thorkelin I, p. 5f., Rep. 5.

² Dän. Bibl. III, p. 127ff.; Formlen gentages i Valdemars Privilegium, ibid. p. 133.

³ Thorkel. I, p. 24, Rep. 25.

⁴ Se herom Severinsen: Viborg Domkirke p. 142ff.

⁵ Thorkel. I, p. 61, Rep. 50.

⁶ S. R. D. VI, p. 135f., 139f.

Et andet Billede frembyder derimod — som ventelig — Cistercienserne. Esroms første Privilegium — fra Eugenius III¹ — tager Klosteret i det pavelige Værn, men indeholder intet om Exemption (Salva-Formlen er helt udeladt); om man heraf tør slutte, at det endnu paa denne Tid var et Benediktinerkloster og som saadant ikke exempt, faar staa hen; af andre Grunde er det sandsynligt, at det virkelig forholdt sig saaledes. 1153 fik Esrom imidlertid sin franske Broderkoloni, og det næste Paveprivilegium, fra Alexander III² er et typisk Cistercienserprivilegium med den enkelte Salva-Formel, og de følgende Pavebuller (fra Lucius III, Clemens III, Coelestin III og Gregor IX) er af ganske samme Art og stadfæster paa en Række Punkter Klosterets Uafhængighed af Biskoppen. Det andet Cistercienserkloster, hvis Pavebreve er bevaret, Sorø, frembyder samme Billede³, og der er ingen Tvivl om, at Ordenens øvrige Klostre har været stillet paa samme Maade⁴. Vel var Cistercienserordenen begyndt med at være nøje undergivet den stedlige Biskop, men allerede charta caritatis indeholder Spirerne til den fulde Exemption, og senest i 1160'erne maa Kongregationen som saadan være blevet løst fra al Afhængighed af Stiftsbiskoppen⁵; Følgen var, at det pavelige Værnebrev for disse Klostre tillige indeholdt Exemptionen. Til Gengæld for deres Særstilling maatte Cistercienserne imidlertid yde Pavestolen Tjenester; de var her i Danmark (som andetsteds) særlig forpligtet til at tage sig af de pavelige Legater og yde dem procuratio⁶, og til Mission og andre Formaal mente Paven sig berettiget til at disponere over de graa Munke⁷.

Den anden nye Orden, som indføres i Danmark i disse Aar, Præmonstratenserne, var en Præsteorden og som saadan stærkt

¹ Cod. Esrom. Nr. 1.

² Ibid. Nr. 2.

³ Thorkel. I, p. 266, 273, 74, 104, Rep. 37, 45, 63, 114.

⁴ For Løgum bevidnes det ligefrem, S.R.D. VIII, p. 185, og for Øm fremgaar dets Exemption af de senere Stridigheder, hvor den netop fra Klosterets Side er Forudsætningen.

⁵ Se Schreiber I, p. 83 ff.

⁶ Bull. Nr. 166.

⁷ Bull. Nr. 169.

engageret i det kirkelige Arbejde ligesom Augustinerne; det hørte da ogsaa til Sjældenhederne, at disse Klostre eximeredes. Det eneste bevarede pavelige Præmonstratenserprivilegium fra vor Periode i Danmark, Hadrians Brev til Tommarp¹, udviser da ogsaa Formlen »salva sedis apostolicae auctoritate et Lundensis archiepiscopi canonica iustitia«².

De danske Klosters Forhold til Kurien har altsaa været det, at de normalt var stillet under Pavens Værn³, men at Odense og Cistercienserklostrene tillige var eximeret, det første for at stilles under Moderklosteret Evesham, de andre under deres Orden. Vi spørger nu, hvilken Indflydelse dette har haft paa de kirkelige Forhold og paa Klostrene. Mest iøjnefaldende er her

¹ Rep. 17.

² Man har ofte — saaledes Arup (I, p. 225) — undret sig over, at Eskil »efter sin hjemkomst fra Clairvaux saa bestemt foretrækker Præmonstratenserordenen for Cistercienserne«. Som Forklaring herpaa henviser Ellen Jørgensen (Hist. Tidsskr. 9, IV, p. 293) sikkert med Rette til, at Præmonstratenserne var nyttigere i det kirkelige Arbejde. Men dette er næppe hele Forklaringen. Sagen er nemlig den, at Eskil ingenlunde ophører med at interessere sig for Cisterciensergrundlæggelser; kun lægges disse Klostre alle i de andre Stifter, medens der indenfor hans eget Stift skabes ikke mindre end fire Præmonstratenserstiftelser; og det eneste Præmonstratenserkloster i Danmark udenfor Lund Stift stammer næppe fra hans Tid. Situationen er altsaa den, at det kun er i Lund Stift, at Eskil foretrækker de præmonstratensiske Munke; dette hænger naturligvis sammen med, at han har set deres Nytte i Stiftsarbejdet, men det skyldes sikkert ogsaa noget andet: Præmonstratenserne var ikke eximerede, men nøje undergivet deres ordinarius, og derfor foretrak Eskil dem i sit eget Stift; i de andre Stifter var derimod Cistercienserne meget anvendelige, da de var eximeret den lokale Biskop og kun undergivet Ordenen, som Eskil stod i et meget nært Forhold til, og Paven, hvis Legat han var. For en Mand, der som Eskil stod i en Kampstilling, og som var sig bevidst at kæmpe for Kirkens Ret mod et ofte overmægtigt Kongedømme, maatte det være af den største Betydning at sikre sin Magt, ogsaa indenfor Kirken og overfor Biskopperne, der kun alt for ofte var villige til at gaa over paa den verdslige Magts Side. Et af Midlerne hertil har sikkert været Eskils Klosterpolitik, som giver sig Udtryk i hans Stilling overfor de to store Reformordener.

³ Om virkelig alle danske Klostre har været i Besiddelse af paveligt Værnebrev, er vel tvivlsomt; man kunde i hvert Fald tænke sig, at en Del af de smaa Benediktinerklostre er vejet tilbage for denne Udgift.

de eximerede Klostres Stilling, Exemptionen virkede afgørende ind paa Tiendeforhold, paa Klostrenes Stilling i Stiftet, fritog dem for Synodalpligt, stillede dem frit med Hensyn til at anvende ordinarius ved Vielser o. lign., fritog dem for Bispe-visitatser etc. Alt dette finder imidlertid sin naturlige Behandling i det følgende, naar vi skal gøre Rede for disse Spørgsmaal i Almindelighed. Men ogsaa de almindelige Værnebreve bragte Klostrene i et særligt Forhold til Kurien, der ifølge Sagens Natur maatte faa sin Betydning, omend denne naturligvis er blevet mindre her i Norden paa Grund af den store Afstand fra Rom. Ofte har Klostrene selv sendt Bud til Kurien for at faa deres Værnebuller eller senere paany for at opnaa pavelig Stadfæstelse paa ældre og nye Privilegier. Navnlig i sidste Halvdel af 12. Aarh. synes Forbindelsen at være blevet livlig, men desværre hører vi saa godt som intet om, hvorledes de talrige Privilegier er udvirket. Der er dog Grund til at antage, at Vejen ofte har været den, som vi ser, man følger i Øm, hvor Abbed Brienne ikke mindre end tre Gange indenfor et kort Tidsrum begiver sig den lange Vej til Alexander III. Den Antagelse er næppe for dristig, at talrige danske Munke har baaret sig ad paa samme Maade. Den stadige Forbindelse udadtil, som herved etableredes, maa have bidraget mægtigt til at indføre Tidens mange nye Tanker i Landet. Og dette i Forbindelse med Bevidstheden om at have en Beskytter i Paven og om Retten til at appellere til Rom har sikkert i ikke ringe Grad styrket de danske Munkes Selvbevidsthed: de var et fuldgyldigt Led af en stor international Institution og som saadant ikke undergivet de lokale Myndigheders mere eller mindre vilkaarlige Regimente.

Men Værnebrevenes Betydning strakte sig videre: Klostrene var meget omhyggelige for i dem at faa en saa fuldstændig Fortegnelse som muligt over deres Gods og Rettigheder, dette hænger sammen med, at et Pavebrev under Tidens ofte usikre Retsforhold kunde betyde en stor Styrkelse. Det er en kendt Sag, hvorledes det netop er Kirkens Ejendomsforhold, der giver Anledning til Udstedelsen af de ældste danske Diplomer og dermed skaber Grunden for en dokumentarisk Bevisførelse, og

Gang paa Gang møder vi i disse Breve den Tanke, at kun det skrevne Ord bliver, medens Mennesker dør og Aftaler glemmes¹. Det har for de danske Klostre i alle de talrige og uundgaaelige Stridigheder om Godsbesiddelser og Rettigheder, Skovhugst og Fiskefangst været af den største Værdi, at kunne møde op med Pavens tydelige Ord (cf. det gentagne »sicut in ipsius autentico et in privilegio domini Papae« i Sorøbogen). Om Tidens Betragtning i saa Henseende anfører Lerche² nogle karakteristiske Udtalelser fra Schwabenspiegel: den bedste Sikkerhed er den dokumentariske, men til Gyldighed hører der Besegling, og mest gælder her Pavens Segl: »Des pabstes insigel heizent pulle; swer diu mit reht git und si mit rehte emphahet, so sint si guot und reht«. Først bagefter følger: »Der Kunge insigel hant oh groze craft«. Herhjemmefra kunde man i denne Sammenhæng anføre de Ord, som Saxo lægger Kong Valdemar i Munden som Svar paa de Pavebreve, Eskil skal være mødt op med ved Ærkebispeskiftet 1177, og som kan betragtes som typiske for Tidens Tankegang: »Quod Romanae sententiae decreto obviam ire nequeat, pēnes quam publicae religionis norma consistat«³. Et beseglet Pavebrev havde for den Tids Mennesker en Beviskraft, som vi har vanskeligt ved at forstaa.

III. Kloster og ordinarius.

Klostrene var fra Oldtiden af underlagt Stiftets ordinarius, hvis Magt fra gammel Tid deles i potestas iurisdictionis, ordinis, og magisterii, og under dette tredobbelte Synspunkt vil vi ogsaa her betragte Biskoppens Forhold til Klostrene. Ifølge sin potestas iurisdictionis⁴ var Biskoppen den højeste straffende

¹ Første Gang i Erik Lams Brev til Næstved, Aarb. f. n. Oldk, 1882 p. 227.

² Lerche anf. Skr. p. 216, cf. ogsaa H. Hirsch: Studien, p. 605.

³ Saxo, XIV, 55,2 (ed. Ræder p. 512f.).

⁴ Man maa ikke glemme, at iurisdictionis i den kirkelige Lovgivning er et betydelig videre Begreb end i verdslig Ret: den omfatter tillige hele »die Leitungs- und Regierungsgewalt« (cf. Hinschius I, p. 166).

Myndighed for Klosteret, hvormed fulgte Retten og Pligten til at foretage Visitatser og i det hele taget føre Tilsyn med Munkene. Til Visitatsretten sluttede sig Klosterets Pligt til at yde *procuratio canonica*, d. v. s. give Biskoppen med Følge Herberge og Ophold under Visitatsen, og naar han paa Rejse havde Brug derfor. Dette Spørgsmaal om *procuratio canonica* giver Anledning til Strid om, hvor længe Biskoppen har Ret til at udstrække sit Ophold i Klosteret, og med hvor stort et Følge han maa møde. Men Jurisdiktionen giver tillige *ordinarius* Ret til paa en Række Punkter at gribe ind i Klosterets Ledelse og Administration. Lige saa stor Betydning havde *potestas ordinis*. Vel skulde alle Klostrene (iflg. Benedikts Regel) have frit Abbedvalg, men det tilkom Biskoppen at indvie den udvalgte (*electus*), ligesom det var hans Sag (iflg. Jurisdiktionsretten) at afsætte ubrugelige Abbeder. Men ikke blot for Abbedvielser var Klosteret henvist til *ordinarius*; det samme var Tilfældet ved Munkenes Præstevielser, ved Benediktion af Kirkegaarde, Kirker og hellige Kar. Desuden havde Biskoppen Ret til naarsomhelst at holde Messe i Klosterets Kirke, hvilket navnlig ved de store Højtider kunde give Anledning til Konflikt. Ogsaa naar det gjaldt den kirkelige Anerkendelse af Klosterets Helgen, havde Biskoppen ifølge *ordo* det afgørende Ord. Mindre Rolle spiller *potestas magisterii*, Biskoppens Magt til at sørge for Præken, Mission og for Gejstlighedens Oplæring; her var næppe Anledning til større Konflikter med Klostrene. Et sammenfattende Udtryk for Afhængigheden er det, at Abbeden aflægger Lydighedssed til Biskoppen og af ham modtager »*cura animarum*«, ligesom Klosterets Indordning i Stiftet giver sig Udtryk deri, at Abbeden er pligtig at møde paa Stiftssynoder.

Det er allerede nævnt, at der var en stærk Bevægelse for gennem pavelig Exemption at frigøre Klostrene for denne Afhængighed af *ordinarius*. Til Orientering skal jeg søge at give en kort og skematisk Redegørelse for, hvilken Indflydelse en saadan Exemption fik paa Forholdet til Biskoppen. Hovedpunktet i al Exemption er, at Biskoppens Jurisdiktionsret bortfalder; som straffende og administrativ Myndighed har Klosteret i Stedet

kun Abbeden, Ordenen og Paven over sig. Herved bortfalder eo ipso Retten til Visitats og Klosterets Pligt til procuratio. Abbederne kan ikke mere afsættes af Biskoppen; denne kan højest klage til andre Instanser. Dette — Jurisdiktionsfritagelsen — er, som sagt, Hovedpunktet indenfor Exemtioen, men denne gør sig dog ogsaa gældende indenfor ordo; vel er det stadig normalt ordinarius, der skal foretage alle Vielser, især Abbedvielsen, men der føjes den Klausul til, at hvis Biskoppen ikke villigt — og gratis — vil forrette de Vielser, han bliver anmodet om, har Abbeden selv Lov at foretage dem eller henvende sig til andre Biskopper efter eget Valg, ligesom Klosteret kan faa sin Abbed indviet andetsteds. Ganske vist skal ogsaa eximerede Abbeder aflægge en Lydighedsed, men denne »oboedientia« indskrænkes ved Forbehold — »salvo ordine nostro«, hedder det hos Cistercienserne¹. Biskoppen har ikke mere Ret til at tage Ophold i Klosteret eller læse Messe der, med mindre han er opfordret af Abbeden, og har i det hele taget ikke Lov at betræde Klosteret uopfordret². Derimod faar Abbeden selv ofte Ret til at præke, en Skik, som dog mig bekendt ingen Rolle spiller herhjemme. Disse eximerede Klostre er saaledes ikke noget virkeligt Led af Stiftsorganisationen, og svarende hertil er de da ogsaa fritaget for Forpligtelserne: ingen kan tvinge Abbederne til at give Møde paa Synoder, saa lidt som Biskoppen i det hele taget kan tvinge Munkene til at overvære kirkelige Handlinger af nogen Art. Tiende er de ogsaa normalt fritaget for at yde, ligesom det under Interdikt er dem tilladt at vedblive med at holde Gudstjeneste — en Tilladelse, som dog ofte gives ogsaa til ikke eximerede Klostre.

Naturligvis frembyder Forholdet mellem Kloster og ordinarius en Uendelighed af Variationer, men de vigtigste Typer er de to her skildrede, og dette maa være tilstrækkeligt som Baggrund for Behandlingen af de danske Klostre.

Vi ser først paa de ikke-eximerede. I Stiftelsesbrevet for

¹ Se Ortved I, p. 16.

² Cf. Lerche, anf. Skr. p. 150 ff.

Næstved hedder det¹: »Nec deinceps seculari aut ecclesiasticae cuiquam personae in aliquo subiaceant, praeter quod episcopo in cuius sunt dioecesi, debitam subiectionem, ut quae sanctos decet, oboedientiam exhibeant. Ipse vero omni sollicitudine curam eorum gerat, consoletur, sustineat, si quid inter eos, quod absit, controversiae ortum fuerit, si prelatus eorum nequiverit, per ipsum terminari et corrigi canonice debebit«. I det samme Brev skænker Eskil dem Tiende af Tybjergherred, »ut si quando pro utilitate matris ecclesiae, infra vel extra provinciam, ad sinodum vel concilium eundum fuerit, prout episcopo visum fuerit, aut cum eo aut eius vice, Abbas honestiori suo expenso vadat«. Som man ser, understreges Næstved Klosters juridiktionelle Afhængighed af Biskoppen stærkt. Først Anders Sunesøn gav Abbeden Magt til »contumaces sibi subditos ab ecclesia remove«². I det hele taget giver vore danske Kilder et klart Billede af, at Biskoppen styrede temmelig enevældigt over sit Stifts Klostre. Ved Grundlæggelsen er Biskoppen i en Række Tilfælde den afgørende Faktor³, men det mest slaaende Eksempel paa en Biskops Ret til at disponere over et Kloster har vi dog maaske i electus Aarhusiensis, Svens Holdning overfor Klosteret i Veng: han stævner Abbeden for Synoden, domfælder ham og degraderer ham til almindelig Munk, samtidig med at han overdrager hele Klosteret til Cistercienserne⁴. Og dette Tilfælde synes ikke at være enestaaende; noget ganske lignende er øjensynlig foregaaet i Kalvø⁵ og i S. Michael ved Slesvig⁶, hvor Biskoppen ligefrem sammen-

¹ Thorkel. I, p. 5, Rep. 5. Man kan hermed jævnføre Abbed Vilhelms Brev til Abbeden i Prémontré om de disciplinære Forhold i Trinitatis Klosteret; hvis Ordenen ikke skrider ind, maa Ærkebiskoppen (cuius est frequens et sollicita circa domos religiosos industria) tage Sagen i sin Haand: enormitates sollicitudine paterna corrigere (S. R. D. VI, p. 62f.).

² S. R. D. IV, p. 345.

³ F. Eks. i Næstved, Øm og de mange Klostre, hvor Eskils Indflydelse synes at gøre sig gældende.

⁴ Scr. min. II, p. 162.

⁵ Ibid. II, p. 169.

⁶ Ibid. II, p. 149.

kalder Klosterkapitlet og holder Rettergang. Paa samme Maade har det sikkert været Biskoppen, der stod bag i de øvrige ikke helt faa Tilfælde, hvor et Kloster skifter om fra en Orden til en anden. At det var saaledes, bevidnes udtrykkeligt i Ebelholt, Sorø og Løgum (Sem); i F.srom var det ikke Stiftets egen Biskop, men Ærkebispem, der greb ind. I Kanniksamfundene i Dalby og Viborg er det vel gaaet til som lidt senere i Ribe¹, blot med den Forskel, at der i Ribe intet Resultat kom ud af Biskoppens Anstrengelser. I Ebelholts Historie (kendt gennem Abbed Vilhelms Breve og Klosterets egne Diplomer) faar vi et klart Billede af, hvor nært Forholdet kunde være mellem ordinarius og et Munke-samfund, og vi ser, at dette Forhold kunde tjene til stor Gavn for Klosteret. Ogsaa Brevene fra Viborg viser, at Augustiner-samfundet dér var Biskoppen undergivet; han har Ret til victus quadragesimalis, men denne Ret bliver Anledning til Strid, hvorfor Biskoppen frivilligt giver Afkald, og Paven bekræfter, at det for Fremtiden skal være saaledes; Biskoppen bevarer dog sin Ret til en Fjerdedel(?) af de oblationes, som bringes Kirken². — Med Hensyn til potestas ordinis indskærpes denne udtrykkelig i det pavelige Privilegiebrev til Ringsted³: »Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum seu clericorum qui ad sacros ordines sunt promovendi, vobis per dioecesanum episcopum sine pravitate aliqua precipimus exhiberi.« Klostrenes Ret til frit Abbedvalg indskærpes ofte i de danske Diplomer — paa dette Punkt er der ingen Forskel paa exemte og ikke exemte — men samtidig slaas det fast, at det er hos Biskoppen, han skal hente sin Indvielse⁴. Ligeledes er det ordinarius, der indvier Nonnerne⁵. Under Biskoppens ordo laa ogsaa at anerkende eller forkaste nye Helgener; et Eksempel herpaa har vi i Ringsted Kloster, hvor man kæmper — med Svend og Valdemar

¹ Ribe Bispekronike, Kh. S. 6 R. I, p. 28f.

² Rep. udat. 31, Thorkel. I, p. 24, Rep. 25.

³ Dän. Bibl. III, p. 140.

⁴ Cf. f. Eks. Bull. Nr. 314.

⁵ Scr. min. II, p. 273.

som Talsmænd — for at opnaa Hertug Knuds Kanonisation, medens Eskil, der ganske vist ikke mere er Klosterets ordinarius, men dog som Ærkebisp dets Overordnede, sætter sig bestemt imod¹. Ellers hører vi i den ældre Tid forholdsvis lidt om Biskoppens Forhold til disse ikke eximerede Kløstre. Imidlertid forøges vore Oplysninger gennem de eximeredes Privilegier; hvad der her opnaas kaster Lys tilbage over de andre Klostres Stilling.

Det er ovenfor omtalt, hvorfor vi mener, at Odense St. Knuds Kloster maa henregnes til de exemte, til Trods for dets Stilling som Domkapitel. At dette har sin Rigtighed vil vise sig i Redegørelsen for Klosterets Stilling til Stiftets Biskop. Allerede Paschalis II.s Brev forbyder Konge og Biskop eller nogen anden Person at fjerne Munke fra Klosteret, hvoraf man vel har Lov at slutte, at denne øverste dømmende Magt lige fra Begyndelsen har tilhørt Prioren². Og med Tiden udformes Klosterets juridictionelle Selvstændighed omhyggeligt: »*Delicta fratrum non emendat episcopus, nisi a priore et fratribus interpellatur*« læser man allerede i Brevet fra Synoden i 1139³. »*Si quid forte in congregatione delictum fuerit, non episcopo emendandum attineat, priusquam a priore et fratribus interpellatur*«, gentager Eskil i sit Privilegium af 1171⁴ og erklærer videre, at hvis Biskoppen tilkaldes, skal han dømme efter Benedikts Regel »*nullusque monachorum pro qualibet culpa alibi quam in suo capitulo diiudicetur aut respondeat*«. Om muligt endnu stærkere understreges denne Fritagelse for Biskoppens Jurisdiktion — hvilket som nævnt er det vigtigste i et Klosters Exemption — i Alexander III.s Brev fra 1180⁵: »*Capitulum etiam nisi vocatus a fratribus non introeat (sc. episcopus), nec monachus de aliqua*

¹ *Vitae sanctorum* (ed. Gertz), p. 202.

² Klosterets Leder hedder her Prior, da det ikke er et selvstændigt Kloster, men en cella fra Evesham; i Alexander III.s Bulle hedder det dog: »*licet non officio dignitate tamen fungatur abbas*«.

³ Thorkel. I, p. 245, Rep. 9.

⁴ *Ibid.*, p. 253, Rep. udat. 27 (cf. ovf. p. 522, 3).

⁵ Bull. Nr. 314. Selve Terminologien er her interessant, idet »*nisi invitatus*« og Spørgsmaalet om introitus episcoporum fra gammel Tid hører hjemme i Exemptionsprivilegier, cf. Lerche, p. 152f.

causa nisi in proprio capitulo respondeat aut iudicium subeat«; det samme gælder Prioren: forser han sig, skal han irettesættes af Brodrene, ikke af Biskoppen. Men Exemptionen begrænses ikke til den rent dømmende Magt, ogsaa Biskoppens administrative Indgreb i Klosterets Forhold forbydes, haade i Eskils Brev fra 1171 og i Alexander III.s Privilegium: Biskoppen skal lade sig nøje med sit eget »nec aliqua fratrum usibus attinentia sibi vindicare presumat, non oboedientiarior¹ claustrum constituere vel prebendas dare aut aliquid novitatis inferre nullum gravamen in expensis etc.« Biskoppen kan saaledes ikke disponere over Kapitlets Indtægter eller bortskænke dets Embeder. Paafører han uretmæssig Kirken Tab, er han forpligtet til at yde Erstatning. Slutningen af Brevet kunde ganske vist tyde paa, at Klosteret dog lagdes under ordinarii Magt. Det frie Priorvalg anerkendes vel, men Prioren skal præsenteres Biskoppen og indvies af ham samt ved denne Lejlighed aflægge oboedientia, Lydighedslofte, og modtage cura animarum; dette maa dog ikke (som allerede nævnt) tages som Tegn paa, at Klosteret er undergivet Biskoppens ordo; ganske de samme Bestemmelser møder os i Cisterciensernes og andre exemte Munkes Privilegier. Der kan saaledes ingen Tvivl være om, at Odensebrødrene har indtaget en meget fri Stilling overfor deres Biskop. Det er maaske nok et Spørgsmaal, i hvor vid Udstrækning Stiftets Biskop officielt har anerkendt Klosterets Exemption, men det synes i hvert Fald ubestrideligt, at Munkene har opnaaet de samme Friheder, som exemte Klostre havde.

¹ Ordet oboedientarius volder Vanskelighed. Se herom Dürr: Dissert. d. oboedientis et oblegis i Mayers Thes. nov. iuris ecclesiast. II, p. 105—46 og Du Cange. Foruden Betydningen »Lydighed«, »Lydighedslofte« betegner oboedientia 1) ethvert munus monasticum, 2) et monasterium ell. granarium; oboedientarii er da »monachi qui in cellas vel oboedientias fuere missi ad illas procurandas«. I Domkapitlerne udsendtes ob. for at administrere Gods og Kirker, der tilhorte Kapitlet, ligesom Munkene for at styre cellae. Nogle af disse oboedientiae blev da ensbetydende med praebendae og oboedientarii ensbet. m. praebendarii (saaledes form. her i Odense, cf. Urkb. d. Hochst. Hildesh. I, Nr. 389, og Brem. Urkb. I, Nr. 87 og 156), — i andre Tilfælde er oboedientiae blot supplementa praebendarum. Cf. ogsaa Hinschius II, p. 72, N. 14.

Vi vender os herefter til de danske Cistercienserprivilegier. I det ældste af disse (Alexander III.s til Esrom¹), er Klosterets Friheder endnu ikke udførligt udformet; denne Udformning foregaar imidlertid i de følgende Privilegier fra Lucius III, Clemens III, Coelestin III og Gregor IX², hvis Privilegium slutter sig ganske nøje til det »almindelige Privilegium«, *privilegium commune*³. En ganske parallel Udvikling kan, som det var at vente, spores i Sorøbrevene fra Lucius III, Urban III, Innocents III og Gregor IX⁴. Indholdet af alle disse Breve er først og fremmest Løsgørelsen fra ordinarius; denne kan ikke tvinge Abbederne til at møde paa Synoder⁵, og han har ikke Ret til selv at slaa sig ned i Klosteret, det være sig for at visitere eller udøve ordo eller afholde synodi eller conventus (Retsmøder). Bispemaa ikke hindre det frie Abbedvalg, og nægter han uden rimelig Grund at benedicere den udvalgte⁶, har Klosteret Lov at henvende sig til en anden Biskop, medens Abbeden selv kan foretage de mindre Vielser. Desuden skal alle kirkelige Handlinger ydes Klosteret gratis. Dersom Biskoppen uretmæssigt idømmer Brødrene Interdikt eller Ban, skal dette betragtes som ugyldigt, da det er i Strid med det romerske Sædes Bestemmelser. Til Gengæld for Ordinationen opnaar Biskoppen af Abbeden en *professio*, ogsaa kaldet *oboedientia*, Lydighedsed, men denne skal være af en saadan Art, at den ikke strider imod Cistercienserstatutterne (*ut scilicet abbates ipsi episcopo salvo ordine suo profiteri debeant et contra statuta ordinis sui nullam professionem facere compellantur*). Søger Biskopper, for at slippe uden om disse Friheder, at opnaa pavelige Privilegier af modstridende Indhold gennem at fortie Klosterets Orden overfor Rom, skal

¹ Cod. Esrom. Nr. 2.

² Ibid. Nr. 3—6.

³ Tangl: Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500, p. 229.

⁴ Cf. ovf. p. 525, 3.

⁵ Denne Bestemmelse optræder for Esroms Vedkommende første Gang i Clemens III.s Privilegium, for Sorø i Urban III.s.

⁶ Normalt er det naturligvis ogsaa her ordinarius, der betjener Klosteret; cf. at Biskop Valdemar af Slesvig vier Kirkegaarden og Klosteret i Guldholt, Ser. min. II, p. 150.

disse Privilegier være uden Gyldighed. Endelig tilkendes der Klosteret Ret til at holde Gudstjeneste ogsaa i Tider, hvor der var Interdikt over Landet, samt en vis Asylret; disse sidste er dog, som ovenfor nævnt, Privilegier, der ikke er specielle for de eximerede Klostre.

Hele dette Materiale viser os da, at Klosteret i Odense samt Cistercienserklostrene, ganske som de eximerede Klostre i Udlandet, har haft en meget selvstændig Stilling og i Virkeligheden var saa temmelig løst fra Stiftsorganisationen. De dannede en Kirke i Kirken, og har været sig dette bevidst. Under det store victorinske Skisma sluttede de sig mod den officielle Kirke og mod deres egen Biskop til Alexander III.s Parti og stod Side om Side med den landflygtige Ærkebiskop. Ordinarius havde ingen Ret til at gribe ind i disse Klosters interne Forhold, og med Hensyn til de for Brødrene nødvendige kirkelige Handlinger var i hvert Fald Cistercienserne ikke henvist til ham, hvis han ikke vilde rette sig efter deres Ønsker. Svarende til denne frie Stilling var Klostrene naturligvis ogsaa fritaget for de almindelige kirkelige Ydelser, for Tienden, som der skal tales udførligt om nedenfor, og for procuratio. De danske Forhold følger i saa Henseende nøje Udlandets; om det principielle kan der ingen Tvivl være; her gælder Æm-Abbedens Ord til Aarhusbisp: »Pater abbas omnia ista (sc. Bekræftelse og Indsættelse som Abbed) michi impendit, nam iurisdictionem habet super me et domum meam«¹. Noget andet bliver det, om disse Klosters frie Stilling altid er blevet respekteret, om de i Livets Praksis har formaaet at hævde sig overfor Stiftsbiskopperne. Her har det utvivlsomt været dem en stor Vanskelighed, at Vejen var saa lang til deres »Patres abbates« eller til Rom, medens den biskoppelige Myndighed var lige i Nærheden. Hvor vanskeligt et eximeret Klosters Stilling under disse Forhold kunde blive, har vi jo et tydeligt Eksempel paa i Øms Historie, hvor Striden netop drejer sig om Biskoppens Ret til Visitats og procuratio; men

¹ Scr. min. II, p. 220. Adskillige Bispeprivilegier overlader desuden Klostrene den biskoppelige Jurisdiktion over alle tilhørende coloni, jvf. Dän. Bibl. VI, 158, 166, S.R.D. VIII, p. 243.

jeg vil dog tro, at man skal være meget forsigtig med at generalisere herudfra¹. I hvert Fald faar man i den ældre Periode, som her beskæftiger os, snarere det Indtryk, at der har hersket Fred og Forsonlighed mellem Cistercienserklostrene og deres Biskopper.

De exemte Klostres Privilegier har imidlertid tillige den Interesse, at de kaster Lys over de ikke-exemtes Stilling. Disse har først og fremmest været undergivet ordinarii Jurisdiktion, der betød, at han naarsomhelst kunde gribe ind i Klosterets interne Liv og Styrelse og retmæssig havde Lov til ved Visitatser at slaa sig ned i Klosteret; han maa vel tillige have benyttet sig af denne Ret til i Klostrene — og da formodentlig paa deres Bekostning — at holde synodi et conventus; ellers vilde Cistercienserne næppe fritages herfor. Endvidere har Klosteret været nødt til at holde sig gode Venner med Biskoppen af Hensyn til de uundværlige Vielser, som kun han kunde give; kom der Strid, havde ordinarius altid et farligt Vaaben i Ban og Interdikt; vel var Klostrene ikke skaanselsløst prisgivet hans Forgodtbefindende; teoretisk havde de altid den Mulighed at appellere til Rom; men dette har sikkert for Flertallet af de danske Klostre — smaa og fattige som de var — ikke været mere end en Mulighed, som de i Realiteten ikke havde Midler til at udnytte. Et rigt Konvent som Augustinerne i Viborg kunde selvfølgelig nok forhandle med Rom uden om sin Biskop og ad den Vej opnaa pavelig Støtte, men over alle de mange smaa Benediktinerklostre — og ganske særlig over Nonneklostrene — har Biskoppen sikkert hersket nogenlunde uindskrænket.

Inden vi forlader Forholdet mellem ordinarius og Kloster, maa vi for Fuldstændigheds Skyld nævne, at det endnu i 12. Aarh. var almindeligt, at Abbederne i de i Stiftet liggende Klostre

¹ Iøvrigt vil man ved noje Gennemlæsning af Exordium se, at i det principielle bøjer Biskoppen sig næsten overalt og anerkender Munkenes Privilegier. Da Striden ligger udenfor vor Periode, bliver det her for vidtløftigt at komme ind paa Enkeltheder; jeg indskrænker mig derfor til at bemærke, at et Studium af Striden udfra Kendskab til Cisterciensernes Forfatningshistorie vil vise, at Munkene var i deres gode Ret over hele Linien.

havde en vigtig Stemme ved Bispevalg. Først ca. 1200 indskrænkes Valgretten til Domkapitlet¹. Herom hører vi for Danmarks Vedkommende kun lidt. Men det er dog værd at bemærke, at saavel Kapitlet i Odense som i Viborg faar tilkendt prima vox ved Valg af Biskop (i Modsætning til vox singularis ved Priorvalg i Odense)². Det viser os, at der maa have været en Valgforsamling, som var større end selve Kapitlet, og til denne har sikkert Abbederne hørt. Hertil svarer ogsaa Alexander III.s Tale om »viri religiosi« i Brevet til Eskil angaaende Ærkebispervalget³.

IV. Kloster og Sogn.

Vi har ovenfor omtalt, at Klosteret enten er exemt, d. v. s. principielt løst fra Forbindelsen med den større kirkelige Organisme, Stiftet, eller ikke exemt, d. v. s. undergivet Biskoppens iurisdiction, ordo og magisterium. Anderledes er Forholdet til den mindre kirkelige Organisme, Sognet; Munkene »sogner« ikke, de betjener sig selv med Sakramenterne i deres egen Kirke og har deres egen Kirkegaard. Principielt kan man derfor sige, at Klosteret ikke tilhører Sognet eller har noget Forhold til den lokale Gejstlighed. At dette er Tilfældet viser sig ogsaa i en tydelig Tendens i første Halvdel af 12. Aarh. til helt at fri Munkene fra Tiendeydelsen. Disse Bestræbelser sejrer som bekendt ikke, men Tienden bliver da ogsaa det eneste Punkt, hvor Klosteret qua Kloster optræder som Led af den lokale kirkelige Organisation.

Bortset fra Tiendespørgsmaalet, som senere vil blive behandlet for sig, opstaar Problemet Kloster—Sognegejstlighed først i det Øjeblik, da enten Klosterets egen Kirke fungerer som Sognekirke eller der til Klosteret overdrages Sognekirker (klosterlige Egenkirker). Hvor dette er Tilfældet, træder Munkene eo ipso

¹ Se F. Geselbracht: Das Verf. b. d. deutsch. Bischofswahlen, Diss. Leipz. 1905.

² Thork. I, p. 245, p. 61, Rep. 8, 50.

³ Kh. S. 6 R. I, p. 252.

ind i en helt Række nye Forhold. Til Forstaaelse af dette vil det imidlertid være nødvendigt at henlede Opmærksomheden paa de forskellige Slags Kirker, Middelalderen kendte. Klosterkirken havde som saadan ingen Sognerettigheder; den var kun til for at betjene Munkene og deres familia; paa Grangierne byggede Cistercienserne ofte Kapeller, oratoria, men ogsaa disse var forbeholdt Munkene og tilhørte saaledes ikke den almindelige kirkelige Organisation; der krævedes vel biskoppelig Indvielse, men ethvert Kloster havde Lov at bygge et oratorium, hvor det ønskede det¹. Af en helt anden Art er Sognekirkerne (*parochiae*, *ecclesiae baptismales*²) og Kapellerne (*capellae*³), en Slags Annekskirker, med delvise Sognerettigheder, men dog undergivet en virkelig Sognekirke. Det, der karakteriserer en Sognekirke er følgende fire Punkter: den har overfor alle de omkringboende *cura animarum*, Daabs-, Begravelses- og Tienderet. Det er om saadanne *parochiae* og *capellae* det drejer sig; dem kunde Klosteret (bortset fra Missionsforhold, der vel næppe spiller nogen Rolle i de danske Klostres Historie) faa overdraget ved Gave af Biskoppen eller af en Lægmand, i hvis Privateje Kirken var⁴; i sidste Tilfælde krævedes dog *ordinarii* Tilladelse.

¹ Oratoria i denne Betydning (Klosterkirke eller Kapel) nævnes saa at sige ikke i vore ældre Kilder.

² En Kirke hedder i Danmark normalt blot *ecclesia* eller *basilica*, men de særlige Navne paa Sognekirker forekommer dog ogsaa, *ecclesia baptismalis* Bull. Nr. 14, og *ecclesia parochialis* S.R.D. VI, p. 136, Aarhusstatutterne § 4 (Pontoppidan I, p. 620), Danske Mag. I, 71, Thorkel. I, p. 250.

³ Kapeller med delvise Sognerettigheder omtales ofte, saaledes i et Privilegium til Næstved, Dän. Bibl. III, p. 138f. og i et andet fra Absalon, Thorkel. I, p. 250, Rep. udat. 22.

⁴ For Spørgsmaalet om, hvem der normalt var Kirkeejer i Danmark, har det sin Interesse at betragte Inkorporationsbrevene (Gloserne »inkorporere« og »Inkorporation«, der egentlig først tilhører 13. Aarh., er her for Kortheds Skyld anvendt om den i den tidlige Middelalder almindelige Overdragelse af Kirker til gejstlige Institutioner, cf. Hinschius II, p. 436—55). Til en saadan Overdragelse krævedes Ejerens, (senere *patronus*) Tilladelse. Hvor denne omtales i danske Privilegiebreve, sker det meget ofte i Vendinger som »*conniventia civium*«, »*plebe consentiente*« »*consensu parochianorum*«; at det i disse Vendinger virkelig drejer sig om Ejerens (Patronens)

I samme Øjeblik Klosteret overtog en saadan Kirke, blev det — for saa vidt Kirken angik — eo ipso Led af den kirkelige Organisation, og derved forsvandt (som Regel) ogsaa Forskellen mellem exemte og ikke exemte. Netop derfor ser man, at de exemte Klostre, og særlig Cistercienserne, er meget forbeholdne i deres Iver for at faa Privatkirker af denne Art¹. Naar et Kloster overtager en Sognekirke, bliver der følgende Forhold at tage i Betragtning:

a) Hvorledes skal Kirken betjenes? Man sporer her en tydelig Forskel mellem de forskellige Ordener. De exemte Cisterciensere kan ikke tænke sig personligt at gaa ind i Sogne- og Stiftsorganisationen og lader derfor oftest Kirken betjene ved en Sækularpræst (vicarius); det samme gælder naturligvis Nonneklostrene. Benediktinerne vælger snart selv at betjene Kirkerne, snart at ansætte Vicarer; derimod betjener Augustinerne og Præmonstratenserne, der er meget ivrige for at opnaa Inkorporeringer, fortrinsvis selv deres Kirker; enten drager en Kannik ud og bor der fast, eller Kirken betjenes ud fra selve Klosteret.

b) Hvorledes indsættes Præster ved Klostrenes Egenkirker? Paa samme Maade, som det ellers sker: Patronen (d. v. s.

Samtykke, fremgaar af et Privilegium fra Viborg, hvor Biskop Niels bekræfter Inkorporationen af Kirken paa Fur, som skete »per Eschillum, annuente Bo sacerdote et fundatoribus ecclesie Gutchi, Agi et Atti« (Rep. 33, cf. S.R.D. VIII, 114). Dette viser os, hvorfor man i andre Tilfælde indhentede parochiani's Samtykke; som for de nævnte Furmænds Vedkommende skete det, fordi de som Kirkegrundlæggere havde Ret til at blive hort; i en Række Tilfælde synes det saaledes at være Sognemændene, ikke Konger og Stormænd, der har bygget Kirkerne. I samme Retning peger det, naar Aarhusbiskoppen begrunder sin Ret til at disponere over en Kirkes Indtægter med, at maior et sanior pars parochianorum giver sit Bifald (S.R.D. VI, p. 407, cf. ogsaa Aarb. f. n. Oldk. 1877, p. 270 f.). Spørgsmaalet om de ældste Kirkers Bygherrer skal ikke nærmere drøftes; jeg gør blot opmærksom paa, at Klosterprivilegierne giver et — ofte overset — Bidrag til Belysning af dette vanskelige Emne.

¹ »Ecclesias altaria, sepulturas, decimas alieni laboris vel nutrimenti, villas, villanos, terrarum census furnorum et molendinorum redditus, etcetera his similia monasticae puritati adversantia, nostri et nominis et ordinis excludit institutio, hedder det i Ordensstatuterne fra 1134 (Canivez: Statuta capitulorum generalium ordinis cisterciensis I (1933) p. 14) cf. ndf. p. 545.

Klosteret) har Retten til at udpege, vælge Manden, men den valgte skal præsenteres Biskoppen til Godkendelse og af ham modtage *delegatio ad curam animarum*.

c) Hvorledes er Præstens Forhold til Biskoppen? Han skylder Biskoppen Regnskab for *spiritualia*, da det er af ham, han har modtaget *cura animarum*; han maa derfor aflægge Lydighedsløfte og er undergivet Biskoppens Jurisdiktion og Visitats og er ligesom andre Præster synodalpligtig.

d) Hvorledes er Præstens Forhold til Klosteret? Han skylder Klosteret Regnskab for *temporalia*. Ikke sjældent er det ordnet saaledes, at Tienden helt og holdent tilfalder Klosteret: *fabricas* (og de fattiges) Del som Kirkeejere og Udøvere af Barmhjertighedsarbejdet, Bispens Del ofte som Gave fra denne og Præstens Del, fordi Klosteret havde Ansvaret for Kirkens Betjening. Denne overtog man da enten selv eller ansatte en Sækularpræst paa særlige aftalte Betingelser; han fik som Regel »*terra vicarii*« samt en vis Andel i Tiende og Stolgebyrer.

Efter denne Oversigt vender vi os til de danske Forhold og spørger først, i hvilket Omfang man herhjemme har kendt til at inkorporere Kirker under Klostre. Det ældste Eksempel stammer fra Eskils Stiftelsesbrev til Næstved, der faar Kirkerne Næstved, Tjæreby og Haslev¹; af et Brev fra Erik Lam fremgaar det, at Brødrene i Odense har haft Rettigheder over St. Albani Kirke², ellers synes Klosteret i Odense i den ældre Tid ikke at have haft Kirker inkorporerede; derimod skænker Biskop Simon Odensenonnerne Hialløse Kirke³. Til Ringsted skænker Valdemar Kirken i Hof med al tilhørende Ret, og Eskil skænker dem sammesteds et Kapel, hvis Forhold til den af Valdemar skænkede Kirke ikke staar mig klart⁴; 1177 overlader Kongen samme Kloster Kirken i Halsted⁵, »*in potestate et dispensatione Pain abbatis*«; endelig skænker Peder Sunesøn Klosteret Døberens Kirke i

¹ Thorkel. I, p. 5, Rep. 5.

² Ibid. I, p. 247, Rep. 6.

³ Ibid. I, p. 256, cf. Repert. udat. 35.

⁴ Thorkel. I, p. 12, Rep. udat. 13, Dän. Bibl. III, p. 138f.

⁵ Ibid. III, p. 139.

Ringsted og Kirken i Bylløse (Benløse)¹. Nonnerne i Maria-klosteret i Roskilde opnaar Sognekirkerne i Sengeløse og Gadstrup². For Augustinernes og Præmonstratensernes Vedkommende hører vi om talrige Inkorporationer: Tommarp 3 Kirker³, Vä 3⁴; Viborg faar paa et tidligt Tidspunkt St. Mikael's Kirke i Byen, Martinskirken paa Fur og St. Margrete i Asmild; senere faar de ogsaa Vincentskirken i Lime, og formodentlig ligger der ogsaa en Inkorporation til Grund for Oprettelsen af Konventet i Grinderslev⁵. Et Pavebrev fra Innocents III⁶ bekræfter Konventets Ret til Kirkerne i Lime, paa Fur, i Helstrup, Fredbjerg, Nørholm, Vorde og Sejlflod. Ogsaa Victorinerne i Ebelholt har været i Besiddelse af en Række Kirker foruden Klosterets egen og den stedlige Klosterkirke paa Eskilsø, Kirkerne i Tjæreby, Jyllinge og Freerslev⁷. Johanniterne har af Eskil faaet overdraget en *ecclesia baptismalis*⁸. Noget anderledes stiller det sig, naar vi gaar til Cistercienserne; Esroms og Sorøs Diplomer siger intet om Overtagelse af Kirker i den ældre Tid⁹. Løgum Kloster har derimod allerede paa Biskop Homerus' Tid været i Besiddelse af Sognekirken i Løgum¹⁰; Forklaringen er imidlertid den, at Kirken har været i Brødrenes Eje fra den Tid, da det endnu var et Benediktinerkloster¹¹. I 13. Aarh. viser det sig imidlertid, at Cistercienserne opgiver deres afvisende Holdning overfor Inkorporationerne. Vitskøl erhverver i Løbet af Aarhundredet

¹ To Breve fra Peder Suneson, trykt Danske Magazin I, p. 71, Rep. udat. 61, 62.

² Thorkel. I, p. 42, Rep. udat. 39.

³ Repert. 17, 20.

⁴ Ibid. udat. 12a. Dipl. Suec. p. 103.

⁵ Repert. 19, 24, Thorkel. I, p. 24, p. 37, p. 39, Rep. 26, 31, 32.

⁶ Bull. Nr. 106.

⁷ S.R.D. VI, p. 138, p. 149, p. 133, p. 135.

⁸ Bull. Nr. 14.

⁹ Sorøs ældste Privatkirke er vist nok Lyngø (1297, jfr. dog Thorkel I, p. 222); siden følger adskillige efter.

¹⁰ S.R.D. VIII, p. 193.

¹¹ Cf. Bull. Nr. 55, hvor det siges udtrykkeligt. Paa lignende Vis har Guldholt fra Begyndelsen været i Besiddelse af S. Michael i Slesvig, Hasse I Nr. 199, Rep. 60.

talrige Kirker¹, og af Øms Krønike fremgaar, at ogsaa dette Kloster har haft inkorporerede Sognekirker, idet der opstaar Strid med Biskoppen om, hvorledes Klosteret maa betjene disse². Cistercienserne i Løgum erhverver Kirken i Daler³ og siden andre⁴. Om de andre Klostre ved vi ikke stort, men al Sandsynlighed taler for, at de har haft en Del inkorporerede Kirker, eller at Klosterets Kirke ofte har været Sognekirke, hvilket i en Række Tilfælde bekræftes af Arkitekturen i de paagældende Kirker⁵. Undertiden er det ligefrem en Sognekirke, der danner Grundlaget for en Klosterstiftelse — saaledes øjensynlig i Tommarp og Grinderslev — idet Kirketienden bidrager til at skabe Klosterets økonomiske Basis.

Spørgsmaalet er nu, hvorledes Klosteret har betjent sine Egenkirker⁶. Har Munkene selv fungeret, eller har de ansat Sækularpræster? At begge Dele var tilladt fremgaar af Absalons Privilegiebrev til Eskilsø⁷: *ad praedictae vero villae ecclesiae officium persolvendum, semper quem malueritis de fratribus vestris inibi substituētis, et eum, cum vobis placuerit pro quacunque necessitate et utilitate ad claustrum vestrum revocare licebit, dum tamen ecclesia ipsa servitium suum dehabere non possit. Si vero forte contigerit, ut eiusdem ecclesiae servitium non per canonicum vestrum sed per alium sacerdotem magis expleri velitis etc.* Det samme Princip slaas fast i Homer af Børglums Brev til Vitskøl⁸: »cum

¹ Den første Kirke, Vitskøl kommer i Besiddelse af, er Kirken i Strandby, se Dän. Bibl. VI, p. 158 ff. Omtrent samtidig modtager det to Kirker fra Biskoppen af Børglum, *ibid.* VI, p. 165 f. Udviklingen fortsættes i samme Retning i den følgende Tid, cf. Severinsen: Viborg Domkirke, p. 195.

² Se herom *ndf.* p. 544, 1.

³ S.R.D. VIII, p. 134.

⁴ Denne Cisterciencernes ændrede Holdning forbliver ikke uden Protest, cf. S. R. D. VIII, p. 118.

⁵ Lorenzen: De danske Klostres Bygningshistorie *passim*.

⁶ Selve Spørgsmaalet: Egenkirke, bliver det her for vidtløftig at tage op, og jeg indskrænker mig til at henvise til Stutz' *ovf.* p. 519, 1 *cit.* Værk.

⁷ S.R.D. VI, p. 133.

⁸ Dän. Bibl. VI, p. 166.

pleno iure instituendi et destituendi religiosos vel presbyteros seculares idoneos«. Munkene har saaledes Lov at vælge, om de vil følge den ene eller den anden Fremgangsmaade. Jeg har allerede nævnt, at det normale var, at Cistercienserne valgte en Sækularpræst, medens Kannikordenerne selv betjente Kirkerne. Her fra Danmark ved vi desværre intet om Benediktinernes Stilling. Efter Æm-Kroniken at domme skulde Cistercienserne ikke have fulgt deres almindelige Princip, idet Brødrene her øjensynlig selv har læst Messe i deres Kirker¹, men i Løgumklosters Kirke i Brede (Brewaldt) og i Vitskøls i Strandby ser vi dog, at der ansættes en Sækularpræst som Vikar². Ebelholt og Viborg synes derimod selv at have betjent Kirkerne; det kan i hvert Fald med stor Sandsynlighed sluttes ud fra et Diplom fra Absalon til Ebelholt og et fra Niels til Viborg angaaende Kirken i Lime³. Men selv om det saaledes er meget spredt, hvad vore Kilder melder om denne Sag, er der sikkert Grund til at antage, at de allerfleste inkorporerede Kirker er blevet betjent af de paagældende Munke selv, af den simple Grund, at det ofte i Forvejen har været vanskeligt at skaffe den fornødne kirkelige Betjening, og man har bl. a. anvendt Inkorporeringen som et Middel til at komme ud over Mangelen paa brugbar Sognegejstlighed. Dette var jo ogsaa økonomisk set den fordelagtigste Ordning for Klosteret.

Enten man nu har valgt den ene eller den anden Fremgangsmaade, staar det fast, at Klosteret selv havde Lov at vælge Præsten ved disse Kirker: »In parochialibus autem ecclesiis, quas tenetis, liceat vobis clericos eligere et dioecetano episcopo presentare, quibus si idonei, curam animarum committat⁴, og endnu skarpere i Homer af Børglums lige citerede Breve: »cum omni iure parochiali et episcopali perpetuis temporibus possidendas (sc. ecclesias), nullo iure episcopali

¹ Scr. min. II, p. 219, 23, p. 225, 15 ff., cf. p. 231, 32.

² S.R.D. VIII, p. 126. Dän. Bibl. VI, p. 159.

³ S.R.D. VI, p. 138, Thorkel. I, p. 37, Rep. 31.

⁴ Alexander III til Ebelholt, S.R.D. VI, p. 136.

dumtaxat excepto¹, cum pleno iure instituendi et destituendi religiosos vel presbyteros saeculares idoneos sine reclamatione nostra vel successorum nostrorum ad regimen animarum earundem, sicut illis visum fuerit expedire². Men selv om Valgets Frihed saaledes understreges meget stærkt, hvilket iøvrigt svarer til Biskop Niels' Holdning da han overlader Lime Kirke til Kapitlet »ad reformationem«, men ganske lader Provsten om, hvorledes den skal gennemføres³ saa bliver dog altid Kravet om cura animarum tilbage; og den faar man kun et Sted: hos Biskoppen; Valgets endelige Gyldighed vil derfor altid være afhængig af hans Billigelse.

Netop derfor maatte Klostrenes Egenkirkepræster indtage en Dobbeltstilling: »ut ei (sc. episcopo) de spiritualibus, vobis vero (sc. canonicis) de temporalibus debeant respondere«, fortsætter det lige anførte Privilegium fra Alexander III. Overfor Biskoppen staar Præsten til Ansvar med Hensyn til det aandelige, thi fra ham har han faaet cura animarum; han maa aflægge oboedientia til Biskoppen, og denne er hans højeste juridiske Myndighed, hvad enten han er verdslig Præst eller Munk af et eximeret Kloster. Derfor møder vi ogsaa i det eneste bevarede Paveprivilegium til et eximeret Kloster, som beskæftiger sig med Problemet om Egenkirker, en karakteristisk Tilføjelse til Bekræftelsen; denne ender som sædvanlig med salva sedis apostolicae auctoritate, men fortsætter endnu: »et in praedicta ecclesia dioecesani episcopi canonica iustitia⁴. Her staar vi ved Grunden til Cisterciensernes Tilbageholdenhed: naar de havde Sognekirker undgik de ikke at være Biskoppen underordnet for saa vidt Kirken angik, og fik de endelig Sognekirker, betjente de dem helst ikke med Munke, som derved vilde miste den Im-

¹ Den foreliggende Tekst er næppe rigtig; muligvis bør den korrigeres i Overensstemmelse med det senere Diplom, Dän. Bibl. VI, p. 168.

² Dän. Bibl. VI, p. 166, cf. ogsaa Viborgbispens Brev om Strandby Kirke, ibid. p. 159: Liberam etiam vicarii idonei cum episcopi dioecesani consensu in eadem ecclesia eisdem fratribus concessimus institutionem.

³ Thorkel. I, p. 37, Rep. 31.

⁴ S. R. D. VIII, p. 185.

munitet, de havde overfor Biskoppen. Som vi straks skal se, kunde Afhængigheden af ordinarius tilmed ofte strække sig længere end til spiritualia; det var ingenlunde altid, at Biskoppen opgav alle materielle Krav, og navnlig ikke Kravet paa Tiende.

Først vil vi imidlertid betragte Sognepræstens Forhold til Klosteret. Overfor dette stod han til Ansvar for temporalia. Af Kirken i Tjæreby havde Klosteret, hedder det i Absalons Privilegium til Ebelholt¹, hele Tienden, een Trediedel, fordi det betjente Kirken (d. v. s. Præstens Del), een »fra os« (d. v. s. Bispens Del, som Absalon skænker det) og een Trediedel fra parochiani (d. v. s. fabricas Del) med Undtagelse af, hvad der medgik til Kirkens Vedligeholdelse. Og var der en vicarius skulde han staa Klosteret og ingen anden til Regnskab for Indtægterne: »auctoritate dioecesana precipimus districte, ut a nullo locetis (sc. vicarius) ecclesiam Breduath, nisi ab abbate et conventu Loci Dei; nec ulli redditus ex ipsa provenientes, nisi monachis de Loco Dei committatis«, hedder det i et Brev fra Biskoppen, rettet til den fungerende Sognepræst og hans Eftermænd ved een af Løgumklosters Kirker². Af Tiendens tre Dele, tilfaldt den sidste Klosteret i Egenskab af patronus; her kunde der ingen Tvivl være. Lige saa selvfølgelig oppebar det den første Trediedel i alle Tilfælde hvor Munkene selv betjente Kirken; var der derimod en vicarius, maatte Klosteret afgive Underhold til denne, da det var forpligtet til at sørge for Kirkens Betjening³. Derom traf man Aftale med den paagældende Præst, en Aftale, der vel som Regel har gaaet ud paa, at Lønnen skulde være dels den Kirken tilhørende Jord, dels en vis Andel i Tienden; saaledes ordnes Sagen i Strandby: »praediis duntaxat unius araturae scilicet unum

¹ S.R.D. VI, p. 138.

² Ibid. VIII, p. 126; dette Brev stammer ganske vist først fra 1272, men det er næppe for dristigt at anvende det ogsaa til Belysning af vor Periode.

³ Gjorde man ikke det, mistede man Kirken, Thorkel. I, p. 256, Rep. udat. 35.

Fiathring a sole remotius cum tertia parte decimae deductis, quae ad sustentationem vicarii ibidem servientis perpetua firmitate manebunt«¹. Samme System møder os ved de Kirker, der inkorporeres under Aarhus Kapitel: »praeter sumtum vicarii«, »praeter sustentationem vicarii«²; og lignende Aftaler maa vel have været truffet andre Steder. Vi ser i hvert Fald, at Innocents III maa bede Ærkebispens indskærpe Ryd Kloster at underholde Præsterne ved den Kirke, Klosteret ejede ved Slesvig, saaledes som det var forpligtet til³. Mere tvivlsomt var Tiendens sidste Trediedel, Bispetienden; den havde Klosteret i og for sig ingen Ret til; Inkorporationen kunde foregaa »salvo tamen iure nostro (sc. episcopi) in omnibus«, som det hedder i Benløse⁴; det vil sige, at Biskoppen beholder alle sine tidligere Rettigheder, Tienden inclusive; men den inkorporerede Kirke kunde ogsaa være fri »ab omni exactione tam nostra quam officialium nostrorum«⁵ eller som det siges af Homer af Børglum: Inkorporationen sker »cum omni iure parochiali et episcopali«⁶. Det var lige fra den ældste Tid en meget udbredt Maade for Biskopperne at begunstige Klostrene paa, at skænke dem Bispens Trediedel af forskellige Kirkers Tiende⁷, og denne Fremgangsmaade synes at have været særlig almindelig, hvor det drejede sig om de inkorporerede Kirker. Saaledes allerede Eskil i Brevet til Næstved og Absalon for samtlige Kirker, som tilhørte Ebelholt⁸. Men selv i saadanne Tilfælde kunde der dog tages Reservationer: Absalon sikrer sig og sine Efterfølgere Ret til i givet Fald at bygge en ny Kirke i Tjæreby Sogn (paa Grund af de store Afstande for Sognebeboerne) og derved formindske Klosterets

¹ Dän. Bibl. VI, p. 159.

² S.R.D. VI, p. 407.

³ Bull. Nr. 100.

⁴ Danske Magazin I, p. 71.

⁵ Ibid.

⁶ Dän. Bibl. VI, p. 166.

⁷ Der kunde her nævnes en næsten uendelig Række Eksempler, se f. Eks. Thorkel. I, p. 250, S.R.D. IV, p. 470.

⁸ Thorkel. I p. 5, S.R.D. VI, p. 138, cf. p. 149.

Tiendeindtægt med indtil en Fjerdedel¹. I Benløse Kirke, hvor Biskoppen som lige nævnt oprindelig forbeholdt sig al Ret, skænkede han siden Ringstedbrødrene sin Del af Tienden, men dog kun mod en Afløsningssum paa to Mark Sølv aarligt². Selv om Klostrene saaledes ikke altid havde hele Tiendeindtægten fra deres Egenkirker, men ofte maatte underholde en vicarius og betale den regelmæssige Tiende til ordinarius, er der sikkert blevet saa meget tilbage, at det var et endog meget indbringende System. Vi ser da ogsaa, at St. Knudsbrødrene i Odense faar en klækkelig Erstatning for at opgive deres Rettigheder over St. Albani Kirke³. Denne økonomiske Side af Sagen bør stærkt fremhæves, idet den saa øjensynligt har været Hovedsagen for Klostrene selv. At dette er Tilfældet ligger lige for ved Cisterciensernes Kirker, hvor man fortrinsvis holder Munkene borte fra Sognearbejdet, men gælder sikkert ogsaa de andre Klostre. Men selv om saaledes det økonomiske Moment staar i første Række, maa man ikke deraf slutte, at der slet ikke har gjort sig andre Hensyn gældende; kun kommer disse ikke til Orde i Diplomerne, der alene beskæftiger sig med reale, praktiske Forhold. Det er allerede nævnt, at Inkorporationerne for en stor Del skyldes Ønsket om at skaffe den fornødne kirkelige Betjening, men vi kan tillige pege paa et ganske konkret Tilfælde, Overdragelsen af Kirken i Lime til Viborgkannikerne, hvor det udtrykkelig siges, at Provsten maa sørge for en sædelig Reform af Kirkens skandaløse Forhold. Og man kan sikkert gaa ud fra, at saadanne »aandelige« Hensyn mere end een Gang har gjort sig gældende. Ikke mindst har Kannikordenerne øvet en betydelig Indsats til Højnelse af de kirkelige Forhold i Landet.

Jeg indledte dette Afsnit med at bemærke, at Problemet Kloster—Sognejstlighed først opstaar i det Øjeblik, da Munkene faar Sognekirker overdraget; det er Inkorporationen, der betinger den gensidige Tilknytning. Dette gælder dog ikke absolut. Hele Middelalderen igennem møder der os en Række

¹ Thorkel, VI, p. 133.

² Danske Magazin I, p. 72.

³ Thorkel, I, p. 247, Rep. 6.

Klosterprivilegier, som giver Munkene Ret til at besøge syge, salve døende og betjene dem med Sakramentet, og fremfor alt til paa deres Kirkegaarde og i deres Kirker at begrave andre end Klosterets egen familia. Dette betød et grovt Brud paa den kirkelige Organisation, og vi ser da ogsaa, at det stadig medfører Stridigheder, under hvilke det dog som Regel lykkes Klostrene at hævde deres Ret. Hyppigst — og vigtigst — er Tilladelsen til at modtage Folk til Begravelse, *ius sepeliendi*, dog med Tilføjelsen »*salva iustitia illarum ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumuntur*«, en Reservation, der sættes ind af Hensyn til Sognegejstligheden. Sagen er, at Begravelsesprivilegiet for Klosteret var en vigtig Indtægtskilde, idet det medførte talrige testamentariske Gaver o. lign. Klosteret forpligtedes da ogsaa til i nogen Grad at holde den lokale Kirke skadesløs ved til den at betale en vis Kvotadel af Indtægterne (i andre Lande varierende fra Fjerdedelen til Halvdelen). Dette Fænomen — at Munkene yder Lægfolk gejstlig Betjening paa Steder, hvor de hverken har Sognekirker eller Sognerettigheder — viser sig, som rimeligt er, ogsaa i Danmark. Første Gang det dukker op, er i det oftere omtalte Brev til Odense af 1139: »*Unctionem et sepulturam sine controversia iis impendant, qui largitione elemosinarum quaesierint illorum collegium et in cimeterio illorum sepeliri voluerint, salvo tamen iure proprii sacerdotis*«. Dette Privilegium gentages af Eskil 1171 og i udvidet Form af Alexander III¹, der tillader dem »*pro dignitate et reverentia episcopalis sedis baptizare et predicare, infirmos visitare, ungere et sepelire, excommunicare et absolvere, quotiens opus est et necessitas expostulat*«. I Viborg, hvor Domkirken intet tilhørende Sogn har, hører vi direkte, at dette Forhold har ført til Strid: Ærkebispens skriver udtrykkeligt², at Kannikerne har Ret til at besøge syge, høre Skrifte, paalægge Bod og uddele Sakramenterne; heri maa ingen søge at hindre dem, men til Gengæld skal de selv sørge for ikke at gaa Sognegejstlighedens Interesser for nær: »*eorum enim sedulitas curabit vigi-*

¹ Thorkel. I, p. 253. Rep. 27, udat. 27.

² Rep. 11, cf. 25 og navnlig 30 og udat. 74.

lantia quatenus in ecclesiasticis persolvendis debitis ecclesiae ac sacerdoti cuique sua conservetur iustitia«. Begravelsesprivilegiet møder os paa ny i Coelestins Brev til Ringsted¹ og i Alexander III.s til Ebelholt², men som sædvanlig med Forbehold af Gejstlighedens Ret. Denne Sikring kunde ogsaa nok gøres nødvendig, idet Begravelse hos Munkene var endog meget eftertragtet: dels var Gravene bedre sikret end paa de almindelige Kirkegaarde, dels mindedes Munkene de afdøde i deres Bønner. Dette er Forhold, vi kender fra hele Middelalderen, og der er ingen Grund til at tro, at det skulde have været anderledes herhjemme i 12. Aarh. Sikkert har en stor Mængde af de danske Benediktiner- og Kannikklostre været udstyret med den vigtige Begravelsesret, som Alexander III systematisk havde arbejdet paa at gennemføre — ofte paa trods af den ordinære Gejstlighed — i Munkenes Privilegier³. Anderledes forholdt det sig med Cistercienserne som ikke ønskede nogen Forbindelse med den lokale Kirke og derfor principielt afviste alle fremmede fra Begravelse paa deres Kirkegaarde (ganske vist møder man i Udlandet ikke helt faa Undtagelser fra dette Princip, Undtagelser, som man ogsaa i senere Tider kender i Danmark). Denne Holdning synes at være blevet fastholdt i ældre Tid af de danske Cisterciensere; i hvert Fald indeholder deres Privilegier (saa lidt som *privilegium commune*) intet om Begravelsesret.

Undersøgelsen af Kloster og Sogn er blevet saa vidtløftig, at det maaske kan være betimeligt at samle Resultaterne til sidst: Klosteret staar normalt udenfor Sognet og den lokale kirkelige Organisation; men ofte har Klostre Egenkirker, enten saaledes, at en Sognekirke fra Begyndelsen danner økonomisk Baggrund for dets Stiftelse, eller saaledes, at Kirker senere inkorporeres, for at Klosterets Midler derigennem kan forøges. Ved Siden af at fremme dette økonomiske Formaal har Inkorporationerne dog ogsaa bidraget til at skaffe Landet en bedre kirkelig Betjening, og i denne Henseende har navnlig Kannik-

¹ Dän. Bibl. III, p. 142.

² S.R.D. VI, p. 136.

³ Schreiber II, p. 121.

ordenerne gjort sig fortjent. Overfor disse klosterlige Egenkirker standser alle Forsøg paa Exemption: for saa vidt Sognekirkerne angaar, er intet Kloster exempt; alle Kirker er underlagt ordinarius' fulde Myndighed. Hvorledes Klostrene vil betjene deres Kirker, ved en Munk eller en Sækularpræst, staar dem frit, og de har selv Lov at udvælge Præsten, men cura animarum maa de hente hos ordinarius, og ham er Præsten undergivet baade hvad ordo, iurisdictio og magisterium angaar. Med Hensyn til de økonomiske Forhold, tilfalder fabrica's Del af Tienden uden videre Klosteret, Præstens ogsaa, men med den Klausul, at Munkene skal sørge for Kirkens Betjening og, hvis de dertil bruger en Sækularpræst, udrede dennes Løn. Med Bispetiende sker der ikke nogen Forandring ved Inkorporationen; før som efter tilkom den Biskoppen, men det er meget almindeligt, at Biskopperne skænker Klostrene deres Del. Noget væsentlig andet end Klostrenes Betjening af deres Sognekirker er de Rettigheder, der — som et Brud paa almindelig kirkelig Organisation — tilkendes Munkene til at udøve gejstlig Virksomhed paa den normale Sognegejstligheds Omraade, navnlig til at modtage Folk til Begravelse paa Klosterets Kirkegaard; denne Virksomhed førte, som rimeligt var, til adskillige Stridigheder, men Klostrene bevarer deres Privilegier mod at give den lokale Gejstlighed Erstatning.

V. Kloster og Tiende.

Betalingen af Tiende til Kirken er i det 12. Aarh. en af alle anerkendt Skik. Dens Oprindelse og den Maade, hvorpaa den trænger igennem, ligger ganske udenfor vor Interesse i denne Sammenhæng¹. Tiendens Princip er dette, at enhver, der »sogner« til en Kirke, d. v. s. først og fremmest enhver, som henter Daab der, skal svare denne Kirke Tiende. Denne Kirkens Indtægt — som var meget betydelig — blev normalt delt i fire Dele, af hvilke een tilfaldt Præsten, een fabrica ecclesiae (d. v. s.

¹ Se herom Paul Viard: Histoire de la dîme ecclésiastique, men navnlig Stutz: Das karolingische Zehntgebot i Zeitschr. d. Savignystiftung, Germ. Abt. Bd. XIX, p. 211 ff.

Kirkebygningen til Anskaffelse af det fornødne og til Vedligeholdelse), een Biskoppen og een de fattige. I Danmark møder vi mærkeligt nok en Tredeling, som ellers kun sjældent findes¹, idet de fattiges Fjerdedel er udgaaet. Spørgsmaalet var nu, om Klostrene var forpligtede til at betale Tiende. Indtil Aar 1100 synes man almindeligvis at have besvaret dette Spørgsmaal med Ja, men med Paschalis II begynder en tydelig Udvikling i Retning af at fritage Klostrene for Tiendeydelsen, naturligvis med den Bègrundelse, at Munkene ikke sogner til den lokale Kirke, men henter Sakramenterne og deres hele Betjening i Klosterets egen Kirke. Indtil Midten af 12. Aarh. kan man tale om en ret konsekvent pavelig Politik, gaaende ud paa helt at fritage Klostrene. Med Hadrian IV foregaar der imidlertid et Omslag, hvad enten det nu var, fordi denne Pave personlig var mistænksom overfor Klostrene, grundet paa egne Erfaringer, eller det skyldes, at han havde set den ubestridelige Fare, som Klosterfritagelsen rummede for hele Kirkens Organisation, en Fare, der blev des større, jo mere Klostrenes Besiddelser voksede. I hvert Fald indfører Hadrian Sondringen mellem Prædial- og Novaltiede. Den første er Tiende, betalt af almindelig opdyrket Jord, som Klosteret har modtaget i opdyrket Stand, og som derfor tidligere har været tiendepligtig. Novaltieden betales derimod af nyopdyrket Jord, Nybrud, som tidligere ikke har ydet Tiende. Det bestemmes nu under Hadrian, at alle Klostre fritages for Novaltieden — derved begunstigedes Indvindingen af nyt Agerland. For Prædialtiende fritog Hadrian derimod kun Hospitaliterne og formodentlig ogsaa Tempelherrerne. Denne Politik fortsættes af Alexander III, dog med den Forskel, at ogsaa Cistercienserne, vel som Belønning for deres Støtte i det store Skisma, fritages for Prædialtiende, altsaa bliver helt tiendefri (hvad ogsaa Ordenens Statuter kræver). Om denne Tiendefrihed staar der i lange Tider haarde Kampe; særlig rejser der sig Strid, naar almindelig tiendepligtig Prædialjord ved Gaver eller paa anden Maade overgaar i Cisterciensernes Eje, og disse ifølge deres Privilegier nægter at betale den vante

¹ Stutz: Benefizialwesen p. 2, 26, 38f. Viard p. 119ff.

Afgift. Under disse Stridigheder udarbejdes den pavelige Diplomats Formler desangaaende. Formlen for den fulde Fritagelse bliver: *Laborum vestrorum, quos propriis sumptibus et manibus colitis, siue de nutrimentis vestrorum animalium nullus a vobis decimas exigere vel extorquere presumat*, og for den delvise Fritagelse: *Sane novalium vestrorum, quae propriis manibus aut sumptibus colitis siue de nutrimentis animalium vestrorum, nullus omnino a vobis decimas presumat exigere*. Den første Formel anvendes fra Alexanders Tid væsentlig kun for Hospitaliter, Tempelherrer og Cisterciensere. Disse sidste kan dog i Tidens Løb ikke hævde Stillingen og allerede fra Alexanders Tid har man Eksempler paa, at de kun fritages for Novaltiende. Det har naturligvis sin Forklaring i Cisterciensernes Talrighed og deres omfattende Godsbesiddelse, idet der var Fare for en meget alvorlig Formindskelse af de lokale Kirkers Indtægter. Fra den følgende Tid ser man hyppigere og hyppigere, at Cistercienserne kun faar delvis Fritagelse, og paa det 4. Lateranmøde (1215) indfører Innocents III Formlen »*Sane noualium*« ogsaa i deres Privilegier. Cistercienserne fritages da for al Tiende af den Jord, de har haft før 4. Lateranmøde; for den senere erhvervede Jord følges det Princip, at tiendepligtig Jord vedbliver at være tiendepligtig, ogsaa naar den kommer i Cistercienserbesiddelse; Novaltienden er Ordenen derimod stadig — ligesom de andre Ordener — fritaget for¹.

Betragtningen, som gør sig gældende i Klostrenes Fritagelse for Tiende, er den, at gejstlige Personer ikke skal beskattes af Kirken; men Formlen »*propriis manibus aut sumptibus*« viser at Talen kun er om den af Munkene selv dyrkede Jord, og at man vogter sig vel for at give Klosteret qua Kloster Sognerettigheder og dermed Ret til at indkræve Tiende af andre; dyrkes Jorden ikke af de gejstlige selv, men er forpagtet ud til »*coloni*«, skal der af disse Landboere svares normal Tiende til Sognekirken; Klosteret maa ikke kræve Tiende af sine Landboere; Tienderet faar det først, hvis det faar inkorporeret Kirker;

¹ Cf. herom Hoffmann og Schreiber I, p. 246—91.

for nærværende drejer det sig imidlertid ikke om Tienderet, men om Tiendepligt.

Hvornaar Tienden er indført i Danmark vides ikke¹, men første Gang vi møder den er i Eskils Stiftelsesbrev til Næstved Kloster, hvori han skænker Munkene Tiende af Tybjerg Herred. Dette vil — som ovenfor nævnt — sige, at Biskoppen skænker Klosteret den Trediedel af Tienden, som ellers tilkom ham. Fra den ældre Tid har vi naturligvis kun meget spredte Efterretninger om vore danske Klosters Stilling i Tiendespørgsmaalet, men at dømme efter det lidt, vi ved, synes Bevægelsen nøje at have fulgt Udlandets: indtil Begyndelsen af 12. Aarh. betaler Munkene deres Afgift, derefter en stigende Tendens til fuld Fritagelse og henimod Aarhundredets Slutning samt i 13. Aarh. paa ny stærke Restriktioner i Fritagelsen. I det lige omtalte Brev fra Eskil skænker han ikke blot Munkene Bispetienden af Tybjerg Herred, men ogsaa Tiende af al deres Besiddelse i Roskilde Stift; om det her blot er Bispens Trediedel, de fritages for, eller Talen er om en fuldstændig Tiendefrihed, er vanskeligt at afgøre; jeg vil mene, at det sidste er det sandsynligste. I saa Fald er det noget lignende Eskil gør overfor Kannikerne i Lund²: »Canoncis decimas omnes tam de terris prebendarum eorum ac beneficiorum quam et mansionum perpetuo possidendas . . . contulimus«. Som man ser, nævnes her udtrykkelig en fuldstændig Tiendefrihed, som naturligvis har sin Grund i, at Godsets Indehavere er gejstlige. Det samme møder os i de ældre Klosterprivilegier, saaledes i Absalons til Ebelholt³: »Possessiones vero eorum, ne quis decimas de his, quas propriis laboribus ac sumptibus excolunt exigere . . . presumat«, og Eugenius III til

¹ At Knud den Hellige interesserede sig for Tienden er formodentlig rigtigt, men Sagen er næppe blevet fort igennem paa et saa tidligt Tidspunkt. J. Oscar Andersens Formodning om, at Tiendens Indførelse er forbundet med Oprettelsen af Ærkesædet (Kh. S. 5. R. II, p. 639) synes mig baade rimelig og meget sandsynlig, og jeg forstaar ikke, hvorfor Weibull afviser den uden videre (Hist. Tidsskr. f. Sk. V., p. 158).

² Dipl. Suec. I, p. 58.

³ S.R.D. VI, p. 135.

det oprindelige (formodentlig Benediktiner-)Kloster i Esrom: *Sane laborum vestrorum etc.*¹. Men inden Aarhundredets Slutning er »sane laborum« Formlen indskrænket til Cistercienserne, medens de andre Klostre kun fritages for Novaltiende; saaledes i Pavebrevene til Ebelholt² og til Viborg³ og i Coelestins Privilegium til Ringsted⁴.

For Cistercienserne gaar Udviklingen noget anderledes. Her — som i Udlandet — beholder de den fulde Tiendefrihed noget længere; den findes saaledes i Esroms Privilegier lige til Coelestins af 1193⁵, og for Sorøs Vedkommende baade i Lucius III.s og i Urban III.s Privilegier, det sidste Sted med en udtrykkelig Understregning: *tam de terris cultis quam incultis*. At dette Cisterciensernes Privilegium her som andetsteds har givet Anledning til Strid, fremgaar af Øm-Krøniken, der har opbevaret et interessant Brev fra Alexander III til Biskop Sven af Aarhus⁶. Paa dennes udtrykkelige Forespørgsel svarer Paven, at Munkene af Cistercienserordenen ikke skal betale Tiende og anvender Formelen for den fulde Fritagelse. Dermed er Sagen dog ikke endt, idet Urban III i en ny Skrivelse maa tage den op igen⁷, og nu tilskriver Absalon og hele den danske Gejstlighed: Skønt de tidligere Paver og Urban selv har indrømmet Cistercienserne i al Almindelighed og Øm Kloster i Særdeleshed, at de ikke skal betale Tiende »de laboribus, quos propriis manibus aut sumtibus excolunt«, er der dog nogle, der vil forvrænge disse Privilegier i den Retning, at de kun skal forstaas om Novaltienden. Urban

¹ Cod. Esrom. Nr. 1.

² S.R.D. VI, p. 135f., p. 139f., p. 142f.

³ Thorkel. I, p. 25, Rep. 25 (hvor man i Stedet for »siue noualium« skal læse »sane novalium etc.« (cf. Afskriften i Langebeks Diplomatarium), p. 63, Rep. 50.

⁴ Dän. Bibl. III, p. 141.

⁵ Cod. Esrom. Nr. 2—5. Et andet Dokument fra Cisterciensernes Kamp for deres Frihed har vi i den Skrivelse til Absalon, hvormed Abbed Vilhelm i Cîteaux ledsagede en Afskrift af Lucius III.s Bulle om denne Sag (Dipl. Suec. Nr. 822, cf. Nr. 93).

⁶ Scr. min. II, p. 184f.

⁷ Ibid. p. 185.

indskærper derfor endnu engang, at Fritagelsen gælder »de terris illis, quas deduxerunt vel deducunt ad cultum« og »de terris cultis«. Det indskærpes Biskopperne, at de under Bansstraf sørger for, at dette Privilegium overholdes.

En anden Strid i Anledning af Cisterciensernes Tiendeprivilegium møder vi i Ebelholt Klosters Historie¹: Kirken i Tjæreby hørte til dem, der var inkorporeret under Kanniksamfundet i Ebelholt; inden for Sognets Grænser havde imidlertid Munkene i Esrom Besiddelser, og Tienden herfra havde de undraget Kannikerne (in usus suos, in damnum nostrum convertent), skriver Abbed Vilhelm; der er tillige andre Stridspunkter, men man enes om et Forlig, som begge Abbeder bekræfter: Esrom beholder Tienden af de paagældende Besiddelser, men som Erstatning for Tabet skænker Absalon Kannikerne Tienden af Byen Lundstorp. Til dette Forlig føjes der imidlertid en interessant Bestemmelse: »quod de cetero in parochia praedicta terram nisi per colonos possidendam non adquirant (sc. monachi Esromenses)«. Frihed for Tiende af den Jord, som Cistercienserne besidder og selv dyrker, kan man ikke nægte dem, men man kan sætte den Klausul ind, at de ikke maa erhverve mere Jord eller at de, hvis de gør det, skal dyrke den ved Fæstere, per colonos, som er tiendepligtige i det Sogn, hvor de bor.

Man kan roligt gaa ud fra, at de to Sager, som vi her tilfældigvis har Meddelelse om, ikke har været de eneste, hvor Cisterciensernes Privilegier gav Anledning til Strid. I Længden var Situationen uholdbar, her som i Udlandet; man betænke blot, hvilket Indgreb de to saa godsrige Klostre, Esroms og Sorøs Besiddelser maa have betydet for de sjællandske Kirkers Sogneindtægter. Danmark følger da ogsaa omgaaende med i den almindelige Udvikling². Fra det 13. Aarh. følger de danske Privilegier privilegium commune med den indskrænkede Fritagelse. I Gregor IX.s Brev til Sorø møder vi »Sane noualium«³,

¹ S.R.D. VI, p. 137, p. 139.

² Cf. om denne Bull. Nr. 192.

³ Thorkel. I, p. 105, Rep. 114.

og i Privilegiet til Esrom af 1228¹ har vi den endelige Formel: *Sane laborum vestrorum de possessionibus habitis ante concilium generale ac etiam noualium, quae propr. man. etc.*«. For de ældre Besiddelser fastholdes altsaa Tiendefriheden, men hvad der erhverves af nyt er tiendepligtig undtagen Nybrudsjorden. Hermed er Cistercienserne væsentlig kommet paa Linie med de øvrige Ordener. Og denne Ordning af Forholdene i Øm er det, som danner Forudsætning for Striden mellem Klosteret og Biskoppen midt i 13. Aarh., men dermed naar vi ud over den Periode, som her beskæftiger os.

Vel er det ikke meget, vi hører om Klostrenes Tiendeforhold i denne ældste Tid, men det er dog nok til, at vi kan konstatere, hvorledes Danmark her som paa andre Punkter følger den almindelige kanoniske Udvikling, og hvilke Vanskeligheder der fremtræder under denne Udvikling. Vi ser ogsaa, at det ender med, at det eneste Baand, som knytter Klosteret til Sognet, nemlig det økonomiske, at dets Jord er tiendepligtig, opretholdes². Det være sig nu exemt eller ikke-exemt, det være sig af den ene eller den anden Orden, man kommer dog ikke uden om, at det ligger indenfor Sognet, og at Sognet derfor har Krav paa det, selv om disse Krav ikke altid har været lige stærke.

VI. Kloster og Orden.

Som det vil være fremgaaet af det tidligere, stod Klostrene indenfor den almindelige kirkelige Organisation som væsentlig selvstændige Institutioner, ganske vist i en nærmere eller fjernere Tilknytning til de lokale Myndigheder, men dog for alles Vedkommende i langt større Uafhængighed end andre kirkelige Institutioner eller Personer. Men var Klostrene end

¹ Cod. Esrom. Nr. 6.

² Jeg understreger endnu engang, at man maa være klar over, at denne Klosters Tiendepligt absolut intet har at gøre med Klosters Tienderet i inkorporerede Kirker, og heller ikke med de mange forskellige Bispe-tiender, som i Tidens Løb skænkes de forskellige Klostre.

saaledes frit stillede overfor den lokale Gejstlighed og delvis ogsaa overfor Biskoppen, var de paa en anden Maade stærkt bundet: af deres Orden, og det vil da først og fremmest sige af deres Ordensregel. Denne tilsigtede Ensartethed i Klosterlivet og i Disciplinen. Saalænge det enkelte Kloster paa egen Haand vaagede over Tydningen og Gennemførelsen af Reglens Bestemmelser, var dette Baand dog ikke videre stærkt — og da heller ikke stærkt nok til at opretholde Tugt og Orden. Derfor bliver Klostersvæsenets Historie en Historie om stadig nye Reformforsøg, om en stadig Kamp for at gennemføre disciplina. Benediktinerklostrene stod særlig frit, hver for sig, kun knyttet sammen ved den fælles Regel; de udgør ingen virkelig Kongregation. Dermed hænger det da ogsaa sammen, at disse Klostre forholdsvis sjældnere er exemte; netop fordi de stod saa isoleret, var det naturligt, at de blev underlagt Biskoppens Opsyn. Der fandtes ganske vist Tilløb til en videregaaende Organisation; jeg tænker her navnlig paa Grundlæggelsen af nye Klostre, ikke som fritstaaende, selvstændige Stiftelser, men som »cellae«, der vedblev at staa i en vis Afhængighed af Moderklosteret (navnlig med Hensyn til Priorvalg). En saadan Stilling indtog her hjemme Odensebrødrene overfor Moderklosteret i Evesham; herom findes nogle Breve bevaret i Evesham Brevbog¹. Det fremgaar af disse, at de to Klostre gensidigt er forpligtet til at modtage hinandens Munke og behandle dem som deres egne Brødre, men tillige, at Priorvalget i Odense enten ligefrem kan foretages af Moderklosteret (vi har dog intet Vidnesbyrd om, at denne Bestemmelse skulde have haft praktisk Betydning udover Valget af den i selve Brevet nævnte Vilhelm) eller i hvert Fald skal godkendes af dette. Saa sent som 1174 beder Valdemar Evesham om at sende nye Munke til Klosteret i Odense, og endnu 1179 faar Evesham pavelig Stadfæstelse paa sin Overhøjhed over Prioratet. Derimod forlyder der intet om Visitatser eller jurisdiktionelle Rettigheder. Om de øvrige danske Benediktinerklostres Oprindelse hører vi i denne Hen-

¹ Trykt af W. Holtzmann i Schr. d. Verein. f. Schlesw. Holst. Kirchengesch. II, 9, p. 59—65.

seende slet intet, og det er i Virkeligheden en Gaade, hvor de har faaet deres første Munkekolonier fra. Det er vel muligt, at nogle af dem har staaet i samme Forhold til Odense, som dette stod i til Evesham¹, men vore Kilder er tavse i saa Henseende, og i det store og hele har disse ældste Klostre sikkert staaet temmelig alene, kun knyttet til ordinarius (cf. Behandlingen af Venge og Kalvø).

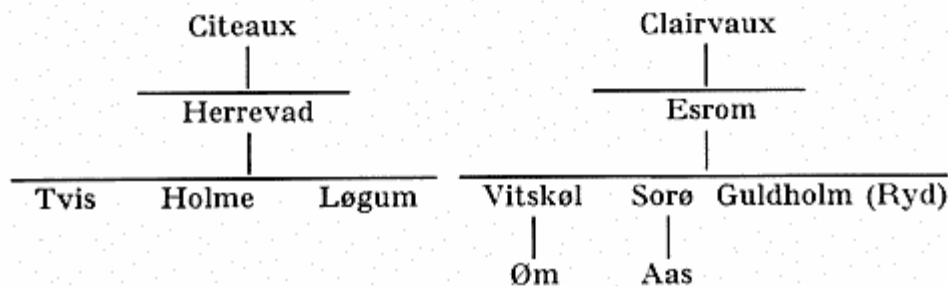
Hvor Klosteret saaledes stod ene, afgang alt af den enkelte Abbed; udover hans Person var der ingen Garanti. Denne Mangel søgte Cluniacenserreformen at afhjælpe gennem en stærkere Organisation, der nærmest maa betegnes som en Videreudførelse af det gamle Cellasystem. Alle fra Cluny grundlagte eller reformerede Klostre var underkastet Moderklosterets Visitats; Abbeden i Cluny blev højeste Styrer for en Række Klostre, der udgjorde en Kongregation, og var saaledes deres juridiktionsnelle Myndighed. Vi skal imidlertid ikke gaa nærmere ind paa dette, da alt Materiale fra de danske Cluniacenserklostre er forsvundet, og vi end ikke ved, til hvilke udenlandske Klostre de stod i Forhold.

Det varede ikke længe, inden det viste sig, at heller ikke det cluniacensiske System var tilstrækkeligt til at sikre Tugtens Opretholdelse, og der fremkommer da med Cistercienserordenen et helt nyt System: den første gennemorganiserede Kongregation dannes. Det nye er her for det første, at samtlige Klostre er forpligtet til én Gang om Aaret at visitere deres Datterklostre, idet Citeaux selv visiteres fra de fire første Klostre, men dernæst at Ordenens Abbeder er forpligtet til hvert Aar at møde til et Generalkapitel i Citeaux. Herigennem kunde man sikre sig Ensartethed og modarbejde al Slappelse af Disciplinen. Paa lignende Vis var Præmonstratenserne organiseret straks fra Begyndelsen, og efterhaanden er et lignende System trængt

¹ Cf. Valdemars Diplom af 1180 (Pont. I, p. 453—55): «tum quod non solum in monasticae religionis cultu antiquior, verum etiam in animarum fructu ceteris fecundior fuisse dinoscuit, quod uterque sexus tam monachorum, quam monialium, qui primordiale suae possessionis normulam ab ea contraxere, veraciter contestatur».

igennem hos Benediktinere og Augustinere, officielt vedtaget paa det 4. Lateranmøde 1215¹. Det var denne Organisation, der med en vis indre Logik — oprindelig mod Bernhards eget Ønske — førte Cistercienserne til Exemption². De kunde ikke være undergivet to visiterende Myndigheder. Foruden den organisatoriske Enhed gennem Visitatser og Kapitler stræbte Cistercienserne ogsaa efter en gennemført indre Enhed i Guds-tjenesteformer (Messebøger etc.) samt i hele Klosterets daglige Liv. Og der er vel Grund til at antage, at denne Ensartethed er trængt igennem ogsaa i de danske Klostre³.

Over Klostre af denne Orden i Danmark giver følgende Skema en Oversigt.

Om disse Klosters indbyrdes Affiliationsforhold eller om deres Forhold til Moderklostrene i Frankrig hører vi fra ældre Tid saa godt som intet udover selve Grundlæggelsen. Men at der har været en stadig og jævn Forbindelse med Visitatser og gensidige Besøg, kan næppe betvivles. Naar vi ser, hvorledes

¹ Se herom Ellen Jørgensen, *Hist. Tidsskr.* 8. R. I, p. 65—69, 10. R. I, p. 375 f., hvor der henvises til en Oversigt over disse Reformforsøg i *Revue bénédictine* VIII, p. 255—64.

² Naar Resultatet ikke blev det samme for Præmonstratenserne, skyldtes det deres nøje Tilknytning til det kirkelige Arbejde, cf. Ficker-Hermelinck: *Handb. d. Kirchengesch.* II, p. 100.

³ Om Ordenens Forfatning se *Nomasticon Cisterciense*, ed. Séjalon 1892, samt den nye af Canivez begyndte Udgave af »*Statuta capitulorum generalium ordinis Cist.*» (I—II Louvain 1933—1935). En udførlig dansk Redegørelse er givet af Ortved: *Cisterciordenen og dens Klostre i Norden I*, 1927.

Abbed Brienne i Øm Gang paa Gang begiver sig paa den lange Rejse til Paven i Frankrig, forstaar vi, at en saadan Rejse for Cistercienserne ingeniende hørte til det ekstraordinære¹. Ganske vist har de danske Abbeder næppe mødt hvert Aar paa Generalkapitlet; thi allerede i Charta caritatis var der truffet Bestemmelser om, at de fjerntliggende Klostre skulde have Dispensation i saa Henseende. Og disse Bestemmelser gentages i de følgende Aar for forskellige Lande med forskellige Terminer. Selv om Danmark ikke specielt nævnes, er der sikkert Grund til at antage, at ogsaa de danske Cisterciensere har opnaaet Lettelser i denne Henseende. Et enkelt Eksempel paa at en Klostersag fra Danmark afgøres paa Generalkapitlet har vi omtalt i Kapitelstatutterne². Om Visitatser fra Frankrig hører vi i vor Periode intet, men at saadanne har fundet Sted i 13. Aarh. fremgaar af de Privilegier, som Valdemar Sejr giver Visitorerne: Underhold af Kongens Fogeder, Frihed for Told og Havneafgift etc.³. Et Vidnesbyrd om de danske Klostres nøje Tilslutning til Ordenen er det ogsaa, at de øjeblikkelig stiller sig paa Alexanders Side i det victorinske Skisma, og et typisk Udtryk for Cisterciensernes Selvstændighedsfølelse i Forhold til de lokale Myndigheder er det Svar, som Brødrene i Øm giver Aarhusbispem, der vil tilrive sig Retten til Visitats: »nos habemus visitatores patres abbates«⁴.

Om Præmonstratenserne hører vi endnu mindre, da ingen af disse Klostres Brevbøger er bevaret. Men Ordenens Organisation var bygget op ganske som Cisterciensernes, og vi ved, at de danske Abbeder i 1289 opnaaede Tilladelse til kun hvert 4 Aar at møde paa Generalkapitlet. Endelig har vi det tidligere citerede Brev fra Abbed Vilhelm i Ebelholt (ovf. p. 531,1) til Abbeden i Premontré om at gribe ind og corrigere Forholdene i Trinitatis Kloster i Lund Stift.

¹ Cf. S.R.D. VI, p. 31, hvoraf det fremgaar, at Abbeden i Esrom lige er vendt hjem fra Kapitlet.

² Canivez I, p. 141.

³ Manrique: Ann. Cisterc. IV, p. 391 (R.D. 730) fra 1229 og et andet af 1230 (trykt i Kh.S. 4 R III, p. 23 jvf. p. 421 f.).

⁴ Scr. min. II, p. 210.

Augustinerklostrene stod oprindelig lige saa isoleret som Benediktinernes, hvert Kloster for sig; kun havde Kanniksamfundet i Viborg visse Rettigheder over sin Datterstiftelse i Grinderslev (navnlig Ret til at confirmere Valg af Prior¹) og over sine to Nonneklostre i Viborg og Asmild. Paa Grund af det uholdbare i dette System vedtoges imidlertid, som allerede nævnt, i 1215 for Augustinerne og Benediktinerne Bestemmelser, som gik ud paa at skabe en Kongregation efter Citeaux' Forbillede med Afholdelse af regelmæssige Generalkapitler. At disse Bestemmelser har grebet ind i danske Forhold hører vi intet om i vor Periode, men det er vel rimeligt at antage, at det har været Tilfældet, da Augustinerne i Danmark senere har holdt Generalkapitler, hvis Statuter delvis er bevaret for Perioden fra 1275 til 1357². Hvad Benediktinerne angaar synes deres danske Klostre endda at have været meget tidligt paa Færde; Anders Suneson har under sine Klostervisitationer set, at Disciplinen var vaklende blandt de sorte Munke, og da han ikke mener, at Tugt kan opretholdes »sine capite«, uden en Leder, er han blevet enig med Munkene om at skabe et Generalkapitel, der mødes i Allehelgen i Lund med dette Klosters Abbed som »rector«. Paa denne Foranstaltning indhenter man 1206 Innocents III.s Stadfæstelse, som er bevaret³ og giver os Meddelelse om Sagen. Bortset fra dette har denne nye Benediktinerorganisation, der altsaa ogsaa synes at have omfattet Cluniacenserklostrene, ikke sat sig noget Spor i vore Kilder.

Er det end meget sparsomt, hvad Kilderne saaledes fortæller om Klostrenes Forhold til de store internationale Organisationer, kan der dog næppe være Tvivl om, at dette Forhold har været af den største Betydning. Det øgede Munkenes Selvbevidsthed, at de ikke stod alene, men var Led i en stor verdensomspændende Orden, og fra deres Brødre i Udlandet hentede de stadig Inspiration og nye Tanker, og de søgte at tilpasse de danske Forhold efter de internationale Krav. Netop derved blev Klo-

¹ Thorkel. I, p. 39, Rep. 32.

² S.R.D. V, p. 628 ff.

³ Bull. Nr. 52.

strene et vigtigt Led i den gennemgribende Reform for ikke at sige Nyskabelse af den danske Kirke, som fandt Sted i Løbet af 12. Aarh.

Endnu er der imidlertid eet Spørgsmaal, som vi ikke kan lade ligge: Forholdet mellem de forskellige Ordener indbyrdes. Af dette Forhold faar man det smukkeste Indtryk ved at læse Lundeneccrologiets Bestemmelser om Broderskabsforbindelser med andre Klostre¹. Det drejer sig her først og fremmest om gensidige Forpligtelser til at afholde Dødemesser. Men Forholdet har naturligvis ogsaa kunnet forme sig mindre harmonisk. Det ser vi ikke mindst i Cisterciensernes Stilling til Benediktinerne; de fratager dem i Løbet af 12. Aarhundrede det ene Kloster efter det andet, Esrom, Sorø, Venge, Kalvø, Sem, St. Michael. Dette er naturligvis ikke gaaet af uden alvorlige Stridigheder², men dels har Benediktinerne i deres isolerede Stilling ikke kunnet hævde sig mod den mægtige, af verdslige og gejstlige Autoriteter støttede nye Orden, dels har Cisterciensernes Skildring af de overtagede Klostres indre Forfald vel ikke været helt uden Rod i Virkeligheden; der har været Trang til en Reform. Men Konkurrencen Klostrene imellem viser sig ogsaa i de strenge Forbud mod, at Munke forlader deres Kloster for at slutte sig til en anden Orden. Den officielle Formel, der findes i de pavelige Privilegier, er naturligvis den samme som i Udlandet: *Prohibemus insuper ut nulli fratrum vestrorum post factam in eodem loco confessionem aliqua levitate sine abbatis sui licentia fas sit de eodem loco discedere, discedentem vero absque communium litterarum cautione nullus audeat retinere*³. Undertiden møder vi ogsaa den fuldere Formel: *sine abbatis sui licentia, nisi acrioris (ell. arctioris) religionis obtentu*⁴. Ved den strengere »religio« forstaas Cistercienserordenen og Chartreuserne⁵. At det

¹ *Necrologium Lundense* ed. Weibull, p. 126 ff. Om disse Sammenslutninger se f. Eks. Schnürer: *Kirche u. Kultur im Mittelalter II*, 1926, p. 200 ff.

² Cf. f. Eks. S. R. D. VI, p. 35 ff., p. 60 ff.

³ F. Eks. Cod. Esr. Nr. 2, Thork. I, p. 75 (Rep. 63), S.R.D. VI, p. 134—36.

⁴ S.R.D. VI, p. 155.

⁵ Se Schreiber II, p. 342.

trods disse Bestemmelser kunde komme til Uregelmæssigheder har vi Eksempel paa fra Ebelholt. En af Klosterets Kanniker havde forladt Samfundet og efter et Liv ude i Verden fundet Optagelse hos Johanniterne: *ordine s. Victoris contempto nullam a nobis quaerens licentiam primae sponsionis voto confracto suaviter in terra viventium conversationem Hospitalium fratrum, cum voluit, expetivit*¹, skriver Abbed Vilhelm. Da Johanniterne opdagede Sagens Sammenhæng, vilde de forjage Manden, og Kapitlet i Ebelholt vilde ikke give Tilladelse til, at han brød sit første Løfte. Absalon satte ham i Ban, og han sendtes derefter til Rom for at faa pavelig Absolution. Det bemærkes her udtrykkeligt, at Sagen er saa meget værre, som han ikke søgte »ad altiorem vitam«, til en strengere Orden. Hvor nøje man tog hele dette Spørgsmaal, faar vi ogsaa et Indtryk af gennem et Brev fra Abbed Vilhelm til Abbeden i Esrom, hvor han beder om Tilladelse til at beholde Broder Stefan, der er behjælpelig med at bygge en Vandledning, lidt længere end egentlig aftalt². Munke, der forlod deres Kloster og brød Løftet, straffedes strengt med Fængsel, saa at der kun forbeholdtes dem et »vita misera«, indtil de atter vilde genoptage Livet i Klosteret³, og man var i den Slags Sager ikke betænkelig ved at paakalde den verdslige Øvrighed til at eksekvere Dommen; Valdemar Sejr lover saaledes sin egen og sine officiales' Bistand⁴.

VII. Kloster og verdslig Magt.

Det er næsten en Nødvendighed at slutte disse Undersøgelser over Klostrenes retslige Stilling med ogsaa at behandle det Spørgsmaal, som vel først og fremmest vil interessere Historikeren: Klostrenes Stilling overfor den verdslige Magt, over for Konge og Stormænd. Jeg skal ikke lægge Skjul paa, at det

¹ Bull. Nr. 24.

² S.R.D. VI, p. 53.

³ Bull. Nr. 129.

⁴ S.R.D. VIII, p. 197f.

kun er med megen Betænkelighed og Nølen, at jeg fremsætter mine Iagttagelser paa dette Omraade. Dels staar jeg saa at sige uden Forarbejder; den danske Kirkes retslige Stilling i den ældste Tid er mig bekendt ikke blevet behandlet blot nogenlunde fyldestgørende i nyere Tid, hvor der dog ellers ude i Europa netop paa dette Omraade er fremkommet saa vigtige Undersøgelser. Dertil kommer imidlertid, at de danske Klostres Stilling i saa Henseende forekommer mig at frembyde ret store Afvigelser fra Udlandets, efter hvad man kan se af vort mangelfulde Kildemateriale; og paa disse Afvigelser maa man søge en Forklaring i Landets lokale Forhold, Samfundets sociale og retslige Opbygning. Man føres herved let over i rets- og samfundshistoriske Problemer, hvor den ikke-sagkyndige bevæger sig med nogen Usikkerhed.

For at forstaa de danske Forhold baade i deres Lighed med og Forskellighed fra Udlandets, vil det være nødvendigt at kende Hovedtrækkene i det saakaldte germanske Egenkirkesystem, hvis Opdagelse har været en af de vigtigste Landvindinger indenfor den nyere Middelalderforskning¹. I Oldkirken er det — fra det Tidspunkt, hvor Kirken overhovedet begynder at samle Gods — altid Biskoppen, der staar som eneste Ejer og Administrator af al Kirkens Ejendom; der er en absolut Centralisation indenfor det enkelte Stift. Dette System undergaar paa germansk² Grund en stor Forandring, der sikkert har

¹ Denne Opdagelse skyldes U. Stutz (se hans »Die Eigenkirche als Element des mittelalterl. germ. Kirchenrechtes 1895«, »Geschichte des kirchl. Benefizialwesens« I, 1895, »Arianismus u. Germanismus«, Intern. Wochenschr. 1909, p. 1561—82, 1615—22, 1634—48. »Gratian u. die Eigenkirche«, Zeitschr. d. Savigny-Stift. kan. Abt. 1911, p. 1—33, Art. »Eigenkirche« i H.R.E., Bd. XXIII, p. 365 ff.).

² Dopsch (Wirtschaftl. u. soziale Grundl. d. europ. Kulturentw. II, 1920, p. 228 ff. særlig p. 243) har overfor Stutz søgt at vise, at dette System ikke er specielt germansk, men fremtræder overalt, hvor »Grundherrschaft« og »Feudalisierung« spiller en Rolle. Dette er dog næppe rigtigt. Ligeledes har Stutz sikkert Ret, naar han overfor v. Schuberts Paastand om Egenkirkesystemets arianske Oprindelse hævder, at dette System er »konfessionelt indifferent« (»Arianismus u. Germanismus«).

sit Udspring i germanske Retsbegreber og muligvis kan føres tilbage til hedenske Privattæmpler¹: Kirkerne bliver nu Privat-eje, idet den, der har skænket Jorden, hvorpaa Kirken bygges, kommer til at staa som den egentlige Besidder. Bispens Enestyre og Forvaltning afløses herved af »eine Vielherrschaft der Laien«², hvilende paa økonomiske Interesser³ og bygget op efter germanske og ikke romanske Retsbegreber. Kirkeejeren opnaar for det første vigtige økonomiske Fordele af Kirken: Tiende, Stolpenge, Spolieret; endvidere har han Dispositionsretten over Kirkens Gods, og denne gaar i Arv til hans Efterkommere; dertil kommer imidlertid den aandelige Ledelse: det er Ejeren, der bestemmer Kirkens Præst (i den ældre Tid ofte en af hans Trælle, der fik den fornødne Oplæring), og selv om denne skal vies af Biskoppen, er han dog først og fremmest afhængig af Ejeren, er hans »Mand«. Fra Kirkens Side bekæmpede man vel Systemets Udvækster, men det principielle: »Dass auf das Eigentum am Boden und am Gebäude die Herrschaft über Kirchen sich gründe«⁴ staar væsentlig set uanfægtet indtil Højmiddelalderen.

Ganske det samme System møder vi ved Klostrene. Som Regel er de grundlagt af en Lægmand, en Greve eller Konge, og han bevarer den egentlige Ejendomsret. Klosteret er derfor ikke selv »Retssubjekt«, men er givet i Ejerens Værn, han er dets advocatus, Foged⁵. Ofte sikrer Fundator i Stiftelsesbrevet

¹ Gesch. d. kirchl. Benefizialwesens p. 89—95; herimod Dopsch p. 228f.

² Gesch. d. kirchl. Benefizialwesens p. 195.

³ Cf. Arup I, p. 198: at det private Kirkebyggeri ofte maa forstaas som en god Kapitalanbringelse.

⁴ Gesch. d. kirchl. Benefizialwesens p. 295.

⁵ Advocatia har ogsaa sin romerske Forhistorie (cf. Waas p. 27—33), men bliver p. germ. Grund til noget helt andet. Det flgd. bygger særlig paa Hirsch: Die Klosterimmunität, Waas: Vogtei u. Bede (cf. Anm. heraf i Vierteljahrschr. f. soz. u. Wirtsch.gesch. XVI, p. 409—14 (Aubin), og i Zeitschr. d. Sav. Stift. Germ. Abt. 41, p. 421—33), samt Rathgen (Zeitschr. d. Sav. Stift. kan. Abt. 1928, p. 1—152); cf. ogsaa Dannenbauer: Art. »Kirchenvogt« i R.I.G.u.G. III, p. 1034—36, Stutz: Kirchenrecht, p. 303.

Fogedretten over Klosteret for sig og sine Efterkommere. Ganske som Kirkerne er saaledes Klostrene i Privateje, og Ejeren har økonomisk Fordel af dette Forhold: han disponerer ret frit over Godset, repræsenterer Klosteret i retslig Henseende, øver ofte en afgørende Indflydelse paa Abbedvalg, kan lade Rettighederne gaa i Arv til sine Efterkommere etc. Systemet fører — næsten med indre Nødvendighed — til hyppige Konflikter mellem Munkene og deres Fogeder, og de tyske Samlinger af Klosterdiplomer vidner tydeligt herom; Munkene kæmper for at hævde sig overfor Fogeden og klager til Kejser og Pave over uretfærdige Indgreb fra hans Side. Et Middel til at frigøre Klostrene fra deres Fogeder er den af Kongen (Kejseren) tildelte Immunitet, Fritagelse for Skatter og for den lokale Jurisdiktion¹; Immunitet er i det væsentlige uforenelig med Egenklostersystemet, idet Klostrene herved stilles umiddelbart under Kongens Værn (»Munt«), og han bliver den øverste Foged. Set i dette Lys bliver Kejserens Immunitetsprivilegier i Tyskland (allerede fra Ottonernes Tid) i Virkeligheden et genialt Træk, sigtende paa at gøre alt Kirkegods rigsumiddelbart og derved Kejseren til hele Kirkens advocatus, Foged. Det er dette System, Henrik III vil udvide til ogsaa at omfatte Pavestolen, og derved fører det med Nødvendighed til Investiturstriden, der fra denne Side set maa forstås som et Sammenstød mellem det germanske Egenkirke- og klostersystem og paa den anden Side det saakaldte romerske System, repræsenteret af Cluny, Hirschau, Gregor VII etc., hvis Grundtanke er den, at Kirkens advocatus skal være en af Kirken selv udpeget og i tjenende Stilling staaende Embedsmand. Dette vil det imidlertid føre for vidt at behandle i Enkeltheder. Hvad Kirken kræver og delvis gennemfører i Løbet af 12. og 13. Aarh. er, at Privatkirkeejeren reduceres til »patronus« (der af de gamle Rettigheder væsentlig set kun bevarer »ius praesentandi«²), og at Klostrene faar frit Fogedvalg, hvorved det markeres, at advocatus ikke mere er Herre men Tjener i Forhold til Klosteret. Dette er et

¹ Cf. P. Johs. Jørgensen i Salmonsens XII, p. 243f.

² Se Holberg: Kirke og Len, p. 22.

Hovedpunkt i Middelalderens store Kamp mellem Kejser og Pave, og det giver et vigtigt Bidrag til Forklaring paa, at »libertas ecclesiae« maatte blive Stridens Parole; Klostrenes mange Kampe mod Fogedernes Indgreb er i Virkeligheden et Led i den store internationale Strid mellem germansk og romansk Retsopfattelse.

For at kunne belyse de danske Forhold i deres Ejendommelighed var denne Udredning nødvendig. Vi vender os nu til de hjemlige Kilder¹, og der møder os straks noget meget paafaldende: saa godt som alle Spor af det germanske Egenklostersystem mangler. Nu er ganske vist Fundationsbrevene (hvor man særlig maatte søge Oplysninger om Foged-Forhold) kun bevaret i et Faatal af Tilfælde; men hvor et saadant Brev findes, antydes det ikke med et Ord, at fundator sikrer sig eller sin Familie Rettigheder over, endsige Indtægter af den nye Stiftelse. I Næstved² skænker Stifterne Godset til Kirken »pro remedio animarum suarum, suorumque pro salute, videlicet viventium, pro refrigerio decedentium«, og der tilføjes »ut nulli mortalium quicquam nec sibi, nec suis heredibus, salua in omnibus episcopali reverentia, debeant«. Heller ikke i Erik Emunes Brev til Ringsted forekommer der nogen Antydning af, at Kongen sikrer sig Rettigheder over Klosteret, saa lidt som i Valdemars Fundationsbrev til Vitskøl³. Paa lignende Maade forholder det sig med næsten alle senere Diplomer (om Undtagelser se n. S.). Vi møder ingen Foged eller Foged-

¹ Disse er i saa Henseende næsten ubehandlede. Til det flgd. har jeg udnyttet Daugaard p. 50 ff., Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog (navnl. p. 92 ff.) samt Artikler i Salm. Leks. om Immunitet og advocatus ecclesiae (den sidste behandler dog ikke danske Forhold) og i stor Udstrækning sammes mimeograferede Forelæsn. over Retshistorien.

² Thorkel. I, p. 5, Rep. 5.

³ Ibid. p. 4 (Rep. 6), Scr. min. II, p. 144. Interessant er Buris Stiftelsesbrev til Tvis: han giver her Afkald paa al Ret og timelig Fordel for sig og sine Efterkommere; han paatager sig at værne Klosteret, men uden nogen Tjenstagtighed eller Lydighed; Godset overdrages Abbeden frit under hans »herlighed og beskikkelse«. Men da Brevet kun foreligger i en flere Gange afskrevet dansk Oversættelse, maa man benytte det med megen Varsomhed (se herom Danske Saml. IV, p. 348 ff.).

ret (*advocatia*), intet Spor af, at Stifterne (det være sig Lægmand eller gejstlige) i Kraft af en øverste Besiddelsesret («an Grund und Boden») over nogen Indflydelse enten paa Abbedvalget eller paa Klosterets økonomiske Dispositioner; intetsteds optræder Lægmand som Klosterfoged med *dominium* i retslige Sager, og heller ikke hører vi, at Stifterne kan afhænde et Kloster eller lade det gaa i Arv til sine Efterkommere. Det synes som om Klostrene i ældre Tid overhovedet ikke har haft Fogeder, men at derimod Abbeden er optraadt som fri Herre over sin Stiftelse, og hvor fogedlignende Personer dukker frem, er det klart af Sammenhængen, at disse er Funktionærer, der er Klosteret underordnet (se ndf.). Selv om vort Materiale er meget begrænset, er det dog tilstrækkeligt varieret til, at man ud fra det med ret stor Sikkerhed kan slutte, at det egenklosterlige System ikke har eksisteret i Danmark, i hvert Fald ikke efter 1130'rne, hvor Diplomerne begynder at blive talrige. Medens man om de tyske Klostre har sagt at »die Vogtstellung gilt als selbstverständliches Komplement der Gründung«¹, maa man i Danmark konstatere, at Klostrenes retslige Selvtændighed synes at være det selvfølgeligelige. De er ikke givet i Værn, det være sig hos Konge eller Stormænd eller Gejstlige, men er selv Retssubjekt («*rechtsfähig*»), hvad den værnede ikke var, og de disponerer frit over deres Ejendom uden alle Indgreb fra udenforstaaende. Denne deres retslige Stilling kommer udtrykkeligt til Orde i et af de senere Gavebreve til Esrom²: »Do etiam dicto monasterio et eius procuratoribus, abbatibus, prioribus ... nomine meo et uxoris mee et heredum meorum plenam auctoritatem et libere potestatem possidendi et sibi retinendi aut etiam vendendi vel quomodolibet alienandi dicta bona pro sue arbitrio voluntatis«; og med et andet Gavebrev fra 1250³ følger »plenum ius et dominium integrum et perfectum possidendi, retinendi etc.«

¹ Schreiber II, p. 254, se ogsaa Rathgen p. 42.

² Cod. Esrom. Nr. 100.

³ Ibid. Nr. 103.

Der er dog enkelte Klostre, hvor vi møder svage Spor af Fogedrettigheder, saaledes St. Knudsbrødrenes i Odense. Det er som bekendt grundlagt af Erik Ejegod og husede Knud den Helliges Ben. Det var derfor naturligt, at Kongehuset viste Klosteret sin særlige Bevaagenhed, men denne Bevaagenhed synes i visse Henseender at være gaaet saa vidt, at den betegnede et Indgreb i libertas. I Ricolfs Brev fra 1138—39¹ siges det, at Priorvalget foregaar »astipulantibus rege et episcopo«. Denne kongelige og biskoppelige Indflydelse nævnes ikke i de senere Breve og maa da formodentlig være opgivet. Men Sporene bevares; i Valdemars Brev af 1174 siges det, at den af Munkene valgte Abbed introduceres »per propriam manum nostrum«², en Vending der typisk hører hjemme i Klosteradvokatiens Verden. I samme Konges Brev af 1180³ hedder det: »Licet omnibus regionis nostrae ecclesiis necessariam defensionem impendere debeamus, tamen sanctae Othoniensis ecclesiae profectui et proficuo attentius consulere ac patrocinari speciali iure advocatiae teneamur,« og dette begrundes dels med en Henvisning til Knud den Hellige, dels med Klosterets store Fortjenester. Valdemar vil derfor efterligne sine Forgængere, der har bygget Klosteret, og skænker det Immunitet. Indflydelsen paa Priorvalget samt Gloserne patrocinari og speciale ius advocatiae viser tydeligt, at der her er Spor af en Fogedret, men man maa paa den anden Side ikke glemme, at det mest typiske mangler nemlig Henvisningen til en øverste Besiddelsesret (dominium). Om man af Stedet kan slutte, at i ældre Tid det germanske System har været gældende, men er ved at forsvinde i vor Periode, faar staa hen. I hvert Fald er det kongelige Værn som disse Breve taler om ved at falde sammen med Kongens almindelige Værn overfor hele Kirken (se ndf. p. 576), og en virkelig Fogedret involverer det ikke. En saadan kunde man snarere tale om i Veng, hvor Valdemar i Samraad med Biskopperne overdrager Klosteret til Cistercienserne (Scr. min. II, p. 163). I denne Sammenhæng er der ogsaa Grund til at minde om Sorø, i hvis Historie den saakaldte Hvide-slægt spiller en saa afgørende Rolle. Men naar her Absalon og Peder Sunesøn griber bestemmende ind i Klosterets Dispositioner, er det som Stiftets Biskopper og Klosterets Velgørere; ganske vist begrundes i Gavebogen deres Interesse med, at deres Forfædre har grund-

¹ Schr. d. Vereins f. Schlesw. holst. Kirchengesch. II, 9, p. 61.

² Ibid. p. 63.

³ Bedst trykt Hasse p. 71. Diplomet har den Ejendommelighed, at det skal have baaret Valdemar Sejrs Segl, cf. Repert. 34. I en noget afsvækket Form kommer Kongens særlige Forhold til Odense ogsaa til Orde i de senere Diplomer, se Thork. I, p. 269, p. 286.

lagt Klosteret (*quod progenitores sui laudabiliter in honorem Dei atque sepulturam cognationis fundaverunt*, S.R.D. IV, p. 474), men intetsteds antydes det, at selve Foundationen skulde hjemle dem Ret til at gribe ind i Klosterets Friheder. Havde saadanne Indgreb fundet Sted, skulde Privilegierne og Gavebogens Optegnelser nok have vidnet om Munkenes Protest. Endnu skal vi nævne Forholdene i Guldhalm. Cluniacenserne i S. Michaels Kloster ved Slesvig havde ved deres Liv givet Anledning til almindelig Forargelse. Biskop Valdemar greb da ind (ovf. p. 531), flyttede Klosteret til sin Gaard længere Nord paa og benævnte det Guldhalm. Tillige indkaldte han Cisterciensere fra Esrom. En Del af de gamle Munke vendte imidlertid snart tilbage til S. Michael og erklærede aldrig at have indvilliget i Flytningen. Formodentlig hænger dette sammen med, at Biskop Valdemar nu var borte fra Slesvig. Der opstod blodig Strid mellem de sorte og de graa Munke, og Sagen førtes til Paven, som udnævnte Nabobispen, Homerus af Ribe og Abbed Vilhelm til Dommere. Deres Indberetning til Paven og et Brudstykke af Dommen, som tilkendte Graamunkene alt S. Michaels Gods, er bevaret blandt Abbed Vilhelms Breve¹. Heraf fremgaar det, at Hertug Valdemar har gjort Krav paa at være patronus for S. Michaels Kloster, og at Cistercienserne — for at bilægge Striden — frivilligt har tilkendt ham samme Ret i Guldhalm: *Quod Domino duci albi monachi praedicti omnem jus patronatus reverentiam et eorum successores in perpetuum exhibere voluntate bona se promittunt*². Her rejser sig to Spørgsmaal, som desværre næppe kan besvares: 1) Havde Hertugen virkelig Patronatsret til Cluniacenser Klosteret paa St. Mikkelsbjerg, og hvad betød i saa Fald denne Ret? Det kunde her tænkes at være en i Kongeslægten nedarvet Ret, der hvilede paa en oprindelig Foundation. Men det er ogsaa muligt — og maaske mere sandsynligt, at de sorte Munke, da Biskop Valdemar først var væk, har stillet sig under Hertugens Patronat for derigennem at gøre ham interesseret i Klosterets Opretholdelse. Dette vilde forklare, at det var et Hovedpunkt i Sagen at faa konstateret, hvorvidt Hertugen overhovedet var Patron. Med Hensyn til Patronatsrettens Art og Omfang staar vi ganske paa bar Bund. 2) Det andet Spørgsmaal er, hvad Anerkendelsen af Hertugen som Patron for Guldhalm betyder. Her forekommer selve Ordene: *jus patronatus obtulerunt*³ mig tydeligt at pege paa, at

¹ S.R.D. VI, p. 35—36. Beretningen om Striden findes Scr. min. II, p. 146—51. Brevene er behandlet af W. Norvin i Scandia VI, p. 163 ff.

² S.R.D. VI, p. 35.

³ Ibid., p. 35 og 36.

Munkene betragtes som frie og selvstændige Herrer over deres Gods med Ret til at skrive sig i Patronat hos hvem de vil. Noget andet er naturligvis, at de her af økonomiske Grunde næsten tvinges til at vælge Hertugen; men de gør det frivilligt og kun for at undgåa Striden om det gamle Klostergods, som han jo hævdede Patronatsretten til.

Inden vi forlader dette Spørgsmaal om det germanske Egenklostersystem, skal vi endnu engang vende tilbage til Fogederne. At Klostrene ikke har Fogeder efter germansk Opfattelse, er ganske sikkert; noget andet er imidlertid, om der eksisterede Fogeder eller lignende Personer (gejstlige eller Lægmand), der af Munkene var ansat til at varetage deres Interesser. En omfattende Besvarelse er det næppe muligt at give dette Spørgsmaal, men der er dog et Par Steder, som synes at pege i bekræftende Retning. I Odense omtales gentagne Gange en »tutor«¹, samtidig med at det forbydes de kongelige exactores at gribe ind i Klosterets Forhold. Den her omtalte tutor er øjensynlig en af Klosteret ansat Mand, der skal varetage dets økonomiske Interesser, men om det er en udenforstaaende eller evt. en af Munkene selv, er ikke klart. En Mand, der øjensynligt indtager en lignende Stilling optræder noget senere i Esrom under Titlen »procurator«²; han nævnes ved Siden af Abbed, Prior, Subprior etc., men som den første i Rækken, hvilket kunde tyde paa, at han ikke har tilhørt Klosteret selv. I hvert Fald er det i et Brev fra 1290 ganske klart, at procurator er en Lægmand, der er ansat til at repræsentere Abbeden i en Retssag³. Om disse »Fogeders« nærmere Forhold kan man intet sige, men i hvert Fald er der intet Spor af, at de har øvet noget Herredømme over Munkenes Gods (dominium).

Den hermed skildrede, saa vidt jeg kan se, ganske uomstødelige Kendsgerning: at de danske Klostre har været frie og uaf-

¹ Hasse I, p. 72, Thorkel. I, p. 265, p. 287, Rep. 35, udat. 79.

² Cod. Esrom. Nr. 100.

³ Ibid. Nr. 249. Om disse procuratores kun har været antaget af Abbeden i særlige Sager (saaledes Hertzprung, p. 306,2) eller været permanente, kan ikke afgøres, men jeg skulde dog ud fra Odenseteksterne være mest tilbøjelig til at antage det sidste.

hængige saavel overfor Konge som Stormænd, retsligt set selvstændige Stiftelser uden Værn og Advocati, har sin store Interesse til Belysning af den danske Kirkes almindelige Retsforhold. Det kunde være fristende at undersøge, i hvor stor Udstrækning det germanske Egenkirkesystem — der altsaa ikke synes at have haft større Gyldighed for Klostrenes Vedkommende — har gjort sig gældende indenfor de andre kirkelige Institutioner, først og fremmest Bispestolene og Sognekirkerne; dette vil imidlertid føre for vidt her, og vi maa derfor nøjes med at fastslaa visse Hovedtræk. Der kan ingen Tvivl være om, at det germanske System har været det oprindelige her i Landet: det er sikkert Kongen, som har doteret Bispedømmerne, og disses Indehavere betragtes da ogsaa som Kongens Mænd, der aflægger Troskabsed og er pligtige at yde Krigstjeneste; for Sognekirkernes Vedkommende møder vi samme System, baade i den ældste Tid som en virkelig »Eigenkirchenrecht« (cf. f. Eks. at Erik Ejegod skænker Provsten i Lund S. Maria in foro med alt tilhørende Gods¹), og senere som et Patronatsforhold. Men naar nu ikke des mindre Klostrene, der jo væsentlig er grundlagt i 12. Aarh., ikke er præget af dette System, synes det mig at tyde paa, at de germanske Retsbegreber paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt er blevet trængt i Baggrunden; de har i 12. Aarh. ikke formaaet at hævde sig overfor Kirkens kanoniske Tankegang. At det virkelig har været saaledes, viser sig nemlig ikke blot for Klostrenes Vedkommende, men ogsaa med Hensyn til Bispedømmerne. Paa den Tid, da Investiturstriden raser i Tyskland (og den fortsættes jo realiter langt ud over 1122), er der intet Spor af, at den danske Konge kræver Investiturret² overfor Biskopperne eller i det hele taget søger at gøre et Overherredømme gældende. Oprindeligt har Forholdene sikkert været anderledes³ og i hvert Fald Bispevalgene ganske været i

¹ Necrolog. Lund. ed. Weibull, p. 7.

² Cf. Olrik: Konge og Præstestand I², p. 126 ff.

³ Cf. Ribe Bispekronike (Kh. Saml. 6 R I, p. 31): *Antiquitus omnes electiones erant apud regem, et episcopi sequebantur regem in expeditionibus sub expensis propriis.*

Kongens Haand, men Udviklingen i Retning af det kanoniske Bispevalg synes at være forløbet fredeligt uden de store Stridigheder, vi kender fra Udlandet¹. Der kendes da heller ikke nogen dansk Parallel til det Brev, Honorius III sendte den svenske Konge². Alt dette kan, saa vidt jeg kan skønne, kun betyde det ene: at Kirken i Slutningen af 11. og gennem hele 12. Aarh. var stærk nok til i det væsentlige at hævde sine Synspunkter. Kongemagten var henvist til Kirkens Støtte; kun i Samarbejde med den var der Mulighed for at skabe et stærkt Kongedømme. Hverken Konger eller Stormænd havde Magt til at hævde de germanske Rettigheder overfor Kirkens internationale Ret og dens større politiske Træning³. Vi kan her atter minde om de ovf. p. 528 citerede Ord af Saxo, der sikkert har været typiske for Tidens Tankegang. Ved Klostergrundlæggelserne træder det i alt Fald ganske tydeligt frem, at kanonisk Opfattelse respekteres og Klostrene bliver frie, uafhængige Stiftelser, kun stillet under kirkelige Myndigheder.

Dette betyder naturligvis ikke, at alle kanoniske Krav uden videre skulde være blevet respekteret; de facto har sikkert baade Konger og Stormænd ofte kunnet gribe forstyrrende ind i Klostrenes Dispositioner, men det at Retten overtrædes ændrer intet i den principielle juridiske Stilling. Det betyder heller ikke, at alle germanske Retsbegreber skulde være defini-

¹ At Kongen de facto har øvet stor Indflydelse paa Bispevalg i 12. Aarh. skal ikke bestrides, men det eneste Sted, hvor der søges en juridisk Begrundelse for denne Indflydelse, er det berømte Sted hos Saxo om Absalons Valg til Roskilde; der hedder det: *Quamquam autem ei in ecclesia a maioribus condita ac dotata iuris aliquid competere videretur, nihil se tamen adversum eam aut illicita affectatione aut insolita consuetudine praesumpturum dicebat; sacris siquidem legibus cautum nosse, ne clerus peculiare eligendi ius regali imperio obnoxium habeat* (XIV, 21,2 (ed. Olr. Ræder p. 413)). Her er der tydelige Spor af den gamle Opfattelse, at Kongen i Egenskab af fundator har Dispositionsret over Domkirken; men man ser ogsaa, hvor usikkert og tøvende, man fristes til at sige: med hvor daarlig Samvittighed disse Egenkirkerettigheder fremføres.

² D. S. Nr. 186.

³ Betydningsfuldt er det i denne Sammenhæng ogsaa, at Begrebet *Simoni* overhovedet ikke kendes i vore Kilder.

tivt fortrængt fra Kirken; tværtimod; Bisperne var stadig Kongens Mænd, selv i Tider, hvor han intet virkeligt dominium udøvede; Sognekirkerne var stadig undergivet deres patroni; men i en Periode som den vi beskæftiger os med, hvor Kirken i hvert Fald i hele den første Halvdel var førende, trængtes disse germanske Egenkirkerettigheder i Baggrunden, selv om de latent stadig var tilstede. Vi ser da ogsaa, at i den følgende Periode, hvor Kongemagten bevidst tilstræber Herredømme over Kirken, og hvor samtidig Kirkens kanoniske Krav skærpes, kommer disse Problemer til paa ny at spille en vigtig Rolle (navnlig med Hensyn til Bispegodset). Det hører imidlertid først 13. Aarh.s sidste Halvdel til og kan derfor her lades ude af Betragtning.

Foreløbig har vi kun konstateret noget rent negativt (omend maaske det vigtigste): at den verdslige Magt ikke var i Besiddelse af Herrerettigheder over Klostrene. Vi vender os da til det næste Spørgsmaal: i hvilket Forhold stod nu disse frie Stiftelser til Kongemagten?

Netop i vor Periode undergaar Kongens Stilling en betydelig Udvikling. Han faar efterhaanden baade den højeste udøvende og den højeste dømmende Magt, han bliver virkelig Landets Øvrighed; Indbyggerne har Troskabspligt overfor ham og han til Gengæld Pligt til at skabe Sikkerhed i Landet. Men samtidig faar Kongemagten et stærkt Tilskud fra Kirkens Side; jeg tænker her ikke saa meget paa den positive Støtte, der ligger klart i Dagen, men mere paa dette, at Kongen er Konge af Guds Naade, *gratia Dei rex Danorum*; dette er Ord, der for Samtiden betyder noget¹; som Illustration kan man anføre Pavens Ord i Brev til Kong Niels: *tunc enim bene mundus regitur, cum sacerdotali auctoritati potestas regia comitatur*; og i samme Brev paalægger han Kongen overfor Biskopperne: *oboedientiam reverenter exhibere et adiutorium efficaciter sumministrare*².

¹ Cf. min Afh. om Regnum og Sacerdotium i Teol. Tidsskr. 5 R. III, p. 161—93.

² Jaffé 6557, cf. Absalons Brev om Nydala Kirke (Dipl. Suec. Nr. 89) samt Fortalen til Jyske Lov.

Kongemagten er indsat ved Siden af Kirken til at styre Verden, indsat af Gud; men netop paa Grund af dette Udspring er Kongen, som i al Almindelighed skal skaffe sine Undersaatter Sikkerhed, ganske særlig forpligtet til at værne Kirken og dens Interesser. Denne Tankegang møder os atter og atter i Indledningerne til Diplomerne, mest karakteristisk maaske i Knud VI.s Brev til electus i Slesvig¹: *cum totius regni provisores a cuncti-potenti creatore sumus instituti merito ingrati nomen incurrisse-mus si sanctae ecclesiae utilitatibus dominique ministrorum protectionibus, a quo omnia possidemus, per quem vivimus et sumus, summopere ceterisque negotiis diligentius non intendisse-mus. Men er Kongen saaledes ifølge sin Stilling pligtig at værne Kirken i al Almindelighed fremfor nogen anden i Riget, da gælder denne Pligt naturligvis først og fremmest Munkene, Kristi fattige, den Stand, der ifølge al middelalderlig Betragtning stod som den højeste, som Kirkens egentlige Pryd. Dette kongelige Værn overfor Klostrene dukker første Gang op i Sven Grates Brev til Ringsted², men bliver fra da af et fast Led i næsten alle Klosterdiplomer, typisk udformet i Valdemars Breve til Esrom³: *Ego Waldemarus, dei gracia Danorum rex, quia regie maiestati non solum honorificum sed et omnibus regimini nostro subiectis saluberrimum fore credimus, ut hij, qui in regno nostro divinis mancipati sunt obsequiis, et pace nostra tueantur et regie liberalitatis amminiculo fulciantur, ne egeant, maxime hij, qui artam vitam professi panem in sudore vultus sui comedunt, quia in orationibus salus nostra protegatur et regni nostri stabilitas firmatur, notum esse volumus etc. Et saadant kongeligt Værn tilkommer samtlige Klostre, og det bevidnes udtrykkeligt i en stor Mængde Privilegiebreve under forskellige Former (protectio, tuitio, maiestatis regiae manutentionis securitas, patrocinium). Følgen af dette Værn er, at den der krænker Klosterets Rettigheder er hjemfalden til kongelig Straf. Dette møder vi allerede saa tidligt som i Erik Lams Brev til Næst-**

¹ Hasse, p. 79.

² Thorkel. I, p. 11.

³ Cod. Esrom. Nr. 85, cf. Nr. 87, 90, 216.

ved¹: *regiae vindictae cum excommunicatione perpetua maledictione secundum canonica instituta subiaceat*, og denne Trusel med Kongens Straf bliver et fast Led i samtlige kongelige Privilegier. Man maa imidlertid være klar over, at dette almindelige Værn, som Kongen tilsiger alle Klostre, og som afledes af hans Pligt til i det hele taget at værne Kirken, intet har at gøre med det specielle Værn (»Munt«), der bygger paa Herrerettigheder og i Tyskland ligger til Grund for hele Fogedsystemet. Det siges intetsteds i vore danske Kilder, at det kongelige Værn beror paa *dominium* eller *advocatia*.

Ud fra Kongens Stilling som Kirkens Værner og i Overensstemmelse med hele Tidens Tankegang er det næsten selvfølgelig, at han paa mange Maader begunstiger Klostrene. Dette kan naturligvis gøres af Kongen paa samme Maade som andre gør det: ved at skænke Klosteret Gods (af Patrimoniet), Jord eller Penge, og vi har adskillige Eksempler paa, at Kongerne har skænket saadanne Gaver (f. Eks. Knud den Hellige til Lund, Niels til Odense, Valdemar til Vitskøl). Men tillige har Kongen ifølge sin særlige Stilling helt andre Muligheder for at berige Klostrene, Muligheder som ogsaa bliver benyttet i videste Udstrækning. Foruden af Kronens vidtstrakte Godser havde Kongen adskillige andre Indtægter: Natholdet, der vel fra c. 1200 afløses af en fast Afgift (Stud), Ret til Danefæ og Vrag, Møntretten, Kørsler (*transvectura*, Redskud) og Arbejder paa de kongelige Gaarde, samt endelig — og det var vel noget af det vigtigste — Sagefaldet fra hele Landet (*iustitia regis*). Naar nu Kongen ønskede at berige Kirke og Klostre, var det meget nærliggende at gøre det paa den Maade, at han fritog dem og deres Gods for disse Afgifter, som ellers gik i hans Lomme; hertil kom, at han synes at have haft Ret til ogsaa at fritage dem for Ledingspligten. Denne Maade at begunstige Gejstligheden paa var saa meget rimeligere som den svarede til Kirkens eget Krav, saaledes som det hævdedes i andre Lande, Kravet om Immunitet, d. v. s. Fritagelse for Skatter og Afgifter og for verdslig Jurisdiktion. Dette Krav blev vel aldrig gennemført

¹ Aarb. f. n. Oldk. 1882, p. 227.

ved almindelig Lov her i Landet, men reelt opnaede Kirken, hvad den ønskede ad en anden Vej: gennem kongelige Privilegier. Af saadanne har vi en stor Mængde der angaar Klostrene lige fra de ældste Tider¹.

De ældste af disse Diplomer beskæftiger sig i det væsentlige med Gods, som Kongerne selv havde skænket; det var da naturligt at gøre Gaven mere effektiv ved at fritage den paagældende Jord for alle kongelige Afgifter. Saaledes faar Kannikerne i Lund Ret til at oppebære Sagefald (med Undtagelse af Fredkøb og Ledingsbøde) og tillige gives der dem Andel i Tofte-skatten². Fritagelse for Sagefald faar ogsaa Knudsbrødrene i Odense med de samme Indskrænkninger samt Andel i Danefæ³. Det er rimeligt at antage, at disse Breve ogsaa har fritaget Munkene for Natholdsbyrder, omend det ikke specielt nævnes. I Erik Emunes Brev til Lund hedder det blot, at de skænkede Jorder skal være »a iustitia regali immunes et omnino liberae«, og lignende Vendinger møder vi i Brevet til Ringsted⁴; efter Ordlyden maatte dette vel betyde den fulde Immunitet, men man skal sikkert være varsom med at presse Ordenes Betydning. Erik Lams Brev til Næstved⁵ er interessant derved, at vi for første Gang møder Lettelser i Ledingsbyrden, samtidig med at Kongen skænker alle sine Indtægter af Torvet i Næstved med tilhørende Sagefald og Midsommergæld. I de følgende Aar fortsætter Kongerne ad denne Vej: ved Privilegier med skiftende Indhold og Form og angaaende Gods, der er skænket saavel af Konger som af Bisper eller Privatmænd, at give Klostrene Del i de kongelige Indtægter, navnlig Sagefaldet (Fredkøb dog undtagen) og at fritage Klostrenes Jord med samt deres coloni for

¹ Det følgende bygger i vid Udstrækning paa P. J. Jørgensens Forelæsninger.

² Diplomet bedst trykt i Hist. Tidsskr. 9 R. III, p. 106. Muligvis gælder Bestemmelsen kun Jorden i Lund («illa terra»), saaledes som Weibull mener (ibid. p. 114), i saa Fald faar Erik Emunes Diplom af 1135 en epokegørende Betydning for Lund.

³ Thorkel. I, p. 2f, Rep. udat. 4.

⁴ Aarb. f. n. Oldk. 1882, p. 224, Thorkel. I, p. 4, Rep. 6.

⁵ Aarb. f. n. Oldk. 1882, p. 227.

Afgifter («omne debitum iuris regii», «omne ius regale», «omnis iustitia nostra», «omne servitium»). Det kan være vanskeligt i det enkelte Tilfælde at bestemme, hvor meget det drejer sig om, men i Hovedsagen maa det bortset fra Sagefaldet være alle de Indtægter, Kongen paa den Tid havde af Jorden: Natholdsydelser, Kørsler og Arbejder; hertil kommer saa efterhaanden Ledingspligten. En mere fast Politik i disse Spørgsmaal begynder at træde frem i Valdemars sidste Regeringsaar. Tydeligst viser dette sig i det allerede flere Gange omtalte Privilegium for Odense af 1180, jævnført med Ærkebiskoppens Bekræftelsesbrev af samme Aar¹. Her fritages Munkene fra «omne iugum servitutis» og «importunae angariae» ved en «immunitatis et libertatis lex»; og vi faar nu fuld Besked om, hvad det drejer sig om: apparatus (i. e. Nathold), transvectura (i. e. Ægter) og expeditio samt Sagefald, hvor baade 3 og 40 Marks Bøder er medregnet; endvidere bekræftes Klosterets Ret til de 10 Mark fra Øen Sild samt til Midsommergælden af Odense. Ganske lignende Diplomer møder os fra Valdemar Sejrs Tid, hvor Munkene faar Midsommergæld, fritages for Stud, Kværsæde, Leding, samt fritages for omne servitium iuri regio debitum (det vil vel sige Ægter og Arbejder) og faar Ret til at oppebære alt kongeligt Sagefald². Derimod er Kongen meget forbeholden med at overlade Klostrene Retten til Vrag og Danefæ; med Hensyn til det sidste kan kun nævnes Niels' citerede Brev til Odense af 1117; Vragretten af Thunø skænkes 1216 Aarhus Kapitel af Valdemar Sejr³; dette er det første Eksempel, men op i Slutningen af Aarhundredet bliver det mere almindeligt, at Munkene faar Vragret. Med Valdemar Sejrs ovenfor nævnte Privilegier er vi i Virkeligheden naaet til det Resultat, som senere forelægges i Jyske Lov III,9: at Klostergods, der er erhvervet før Konciliet i 1215 normalt er fritaget for alle ordinære Byrder, og der kan ikke være Tvivl om, at denne Fritagelse har angaaet saavel den Jord, Munkene selv dyrkede, som den, der var overdraget til Land-

¹ Hasse I, p. 71, Thorkel. I, p. 263, Rep. 35.

² S.R.D. IV, p. 337, Thorkel. I, p. 88, p. 286, Rep. 69, udat. 79.

³ S.R.D. VI, p. 396.

boer; kun ganske enkelte af de ældre Privilegier undlader at omtale, at Fritagelsen gælder Klostrenes coloni.

Hvor mange kongelige Privilegiebreve, der saaledes er blevet udstedt til Klostrene, er det vanskeligt at danne sig en Forestilling om paa Grundlag af vort temmelig tilfældige Materiale; men Sandsynligheden taler for, at hvert Kloster maa have opnaaet adskillige Privilegier; thi medens man i den ældste Tid udstedte Brevene som gældende alt Klosterets Gods i Nutid og i Fremtid (*»iam collatis seu adhuc conferendis«*¹), gælder alle senere Breve kun det hidtil erhvervede Gods, saaledes at Klosteret ved hver ny Erhvervelse maatte sikre sig et nyt kongeligt Privilegium; og hertil kom saa, at det blev Skik og Brug, at samtlige Privilegier skulde fornys ved hvert Tronskifte.

Vigtigst af de Indtægter, Klostrene fik ad denne Vej, var vel nok Sagefaldet. Her rejser sig imidlertid det Spørgsmaal, under hvilken Form dette kom Klosteret til Gode. I den ældre Tid, som vi beskæftiger os med, synes det snarest at have været saaledes, at Dommene afsagdes af de normale Domstole og blot Bøderne betaltes til Klosteret. Et særskilt Birketing for Klosters eget Gods synes at høre en væsentlig senere Tid til.

Med disse Bemærkninger forlader vi Klostrenes Privilegier. En nærmere Udredning af de herhenhørende Forhold maatte foretages samtidig med en (haardt tiltrængt) Undersøgelse af hvert enkelt Klosters Ejendomsforhold.

Man kunde nu tilsidst spørge om, hvad Grunden var til, at Klostrene fik en saa begunstiget Stilling, og hvad de ydede til Gengæld. For Stormændenes Vedkommende er det jo klart, at deres Privilegier skyldes Fortjenester af Landets Styrelse og Forsvar; for Gejstligheden kan man ogsaa se en rimelig Grund. Deres Privilegier maa ses som Løn for den Tjeneste de øvede af en helt anden Art, for den aandelige Betjening af hele Folket med Kirkens Gaver. Men nu Klostrene? Ja, nogle af dem deltog vel i Kirkens almindelige Arbejde, men de fleste af de ældre Klostre havde dog ikke deres Interesse der; de levede ret afsondret fra deres Omgivelser. Set med Eftertidens Øjne vil det

¹ Cf. Niels til Odense, Erik Emune til Ringsted og Erik Lam til Næstved.

vel ikke være vanskeligt at faa Øje paa disse Klosters For-
tjenester af Landet, navnlig paa Landbrugets, Studiernes og
Arkitekturens Omraade, men de kan dog ikke være Grunden til,
at Kongerne i videste Udstrækning begunstigede disse Stiftelser;
for den Side af Sagen er det kun Eftertiden, der har Øjnene aabne.
Hvis man derimod vil forstaa, hvorfor Samtiden ønskede at
fremme Munkevæsenet, maa man ikke glemme de mindre haand-
gribelige Værdier; man maa ikke opløse alt i Økonomi og »Wirt-
schaft«. I Middelalderens Kirke (og man kunde vel lige saa godt
sige: i Middelalderens Samfund) er Munkelivet ikke noget
accidentielt, noget man lige saa godt kunde være foruden;
det har sin Plads lige i Centrum — som forøvrigt endnu den
Dag i Dag i den katolske Kirke. Den højeste Virkeliggørelse af
Kristendommens Krav var for Middelalderen et Liv i absolut
Forsagelse, i Opgivelse af al Egenvilje og al Ejendom, et Liv
hengivet til Kontemplationen, som er Tilværelsens højeste Maal.
Dette Liv kunde ikke — i Middelalderen saa lidt som nu —
virkeliggøres andre Steder end i Klosteret. Derfor var Kloster-
livet »Kronen paa Værket«, den egentlige Virkeliggørelse af den
himmelske iustitia, det højere Liv, som — fristes man til at sige —
var hele det kirkelige Apparats dybeste raison d'être. Derfor
maa Klosterbevægelsen i Middelalderen heller ikke betragtes
som et Fænomen for sig, der har sin egen Udvikling, vel indenfor
Kirken, men dog som noget selvstændigt og noget, som i og
for sig ikke var nødvendigt for Kirkens Eksistens; den maa ikke
betragtes som man f. Eks. indenfor de protestantiske Kirkers
Historie vilde opfatte Ungdomsbevægelsen. Klosteret har sin
Plads lige i Centrum i den Forstand, at Kirken med Nødvendig-
hed maa føre til Klosteret og paa den anden Side selv i videste
Udstrækning drager sin Næring derfra. Der er hele Middel-
alderen igennem en nær Vekselvirkning mellem de to: en le-
vende Kirke skaber en stærk Klosterbevægelse og omvendt:
hvis Klostrene degenererer, degenererer ogsaa det kirkelige Liv.
Er man Kirkens Værner, er man derfor, som Valdemar skriver
til Esrom (se ovf. p. 576), først og fremmest Munkenes Værner.
For Middelaldermennesket var der ingen Tvivl om, at det højeste

Liv var Kontemplationens; det fulgte med Nødvendighed af hele Tidens Verdensopfattelse; og viede man sig ikke selv til dette, kunde man i hvert Fald under Anerkendelse af egen Ringhed søge efter bedste Evne at støtte dem, der levede det højere Liv. Og — det skal ikke skjules — heraf ventede man sig ogsaa selv Fordel; thi Munkenes Bøn formaaede mere end andres og deres Forbøn var en Magt, man regnede med: »in communi vita religiose vivunt et pro nostra salute et regni stabilitate deum orant«, siger Valdemar¹.

¹ Cod. Esrom. Nr. 87.